

Kielikuvia

Nykysuomen seuran lehti

2/2000

Pääkirjoitus	3
Viro – hölmöläisten maa Vesa Heikkinen	5
<i>Fanit ja fännid</i> – anglismit suomalaisessa ja virolaisessa sanomalehtitekstissä Virpi Lipponen	12
Suomen kieli, suomalaiset ja Eurooppa Pauli Saukkonen	19
Puhutun suomen muutostendenssejä 1900-luvulla Pirkko Nuolijärvi	28
Kirjoittajat	37

Kielikuvia

Nykysuomen seuran lehti

ISSN 0783-6813

Toimitus

Päätoimittaja Matti K. Suojanen
Toimittajat Tommi Nieminen, Pekka Pälli

Toimitusneuvosto

Kalevi Koukkunen (Helsinki)
Harri Mantila (Oulu)
Antero Niemikorpi (Vaasa)
Marja-Leena Salo (Nuutajärvi)
Valma Yli-Vakkuri (Turku)

Osoite

Nykysuomen seura ry
Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos
33014 Tampereen yliopisto
Sähköposti: nykysuomen.seura@uta.fi

Nykysuomen seura ry

Nykysuomen seura on perustettu 25.10.1980. Seuran päätarkoitus on kehittää ja vaalia suomen kieltä, sen suullista ja kirjallista käyttöä, jotta äidinkielemme palvelisi mahdollisimman hyvin eri kielenkäyttäjryhmien viestintätehtäviä. Lisäksi seura pyrkii herättämään kiinnostusta kielen tutkimusta, kielen opetusta ja kielenhuoltoa kohtaan.

Suomen kielen käyttäjien, opettajien ja tutkijoiden valtakunnallinen yhdysside
Puheenjohtaja Matti K. Suojanen
Sihteeri Auli Kulkki-Nieminen

Yhteystiedot

Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos
33014 Tampereen yliopisto
sp. nykysuomen.seura@uta.fi

Jäsenmaksut

Opiskelijat 40 mk
Muut henkilöjäsenet 70 mk
Yhteisöt 150 mk
Tiedustelut:
rahastonhoitaja Sirpa Levola
puh. 050 5341 850
sp. sirpa.levola@opekokeskus.fi

Pääkirjoitus

Kieli on sosiaalinen ilmiö. Vaikka lausuma lienee hyväksyttävä milteimistä tahansa kielentutkimuksellisesta näkökulmasta, ei kielen sosiaalisuus – kielen ja kielenkäytön kytkeytyminen kieltä käyttäviin ihmisiin, vuorovaikutukseen, yhteiskuntaan ja sen instituutioihin – useinkaan ole kielentutkijoiden keskeinen kiinnostuksen kohde.

Kielikuvia-lehteen sen sijaan on aikojen saatossa kirjoittunut selvästi kielen ja sosiaalisen maailman yhteisyyttä ja vuorovaikutusta korostava linja. Lehdessä julkaistuihin kirjoituksista valtaosa on ollut hyvinkin suoraan kielen ja yhteiskunnan suhteeseen liittyviä. Tämä painotus on luontevasti yhteydessä Nykysuomen seuran toimintaan, jossa kielen yhteiskunnallis-sosiaaliset ulottuvuudet ja erityisesti erilaisten kielenkäyttäjryhmien palveleminen ovat olleet vahvasti esillä.

Oivan esimerkin *Kielikuvien* monipuolisesti kielen kietoutumista yhteiskuntaan käsittelevistä kirjoituksista tarjoavat tämän numeron artikkelit.

Vesa Heikkinen tarkastelee artikkelissaan ”Viro – hölmöläisten maa” poliittista tekstiä kriittisen tekstintutkimuksen näkökulmasta. Artikkelin nostaa esiin kielellisiä valintoja, jotka osaltaan ohjaavat suomalaisia tulkintoihin virolaisesta politiikasta ja virolaisista kansana.

Virpi Lipposen artikkeli ”*Fanit ja fännid* – anglismit suomalaisessa ja virolaisessa sanomalehtikielessä” tarjoaa sosiolingvistiseksi miellettyä näkökulman. Englannin mahdollisesta haitallisesta vaikutuksesta ”pieniin” kieliin on keskusteltu Suomessa kuten myös Virossa paljonkin, ja artikkeli antaa omalta osaltaan kuvan siitä, millaista ja minkä laajuista anglismien käyttö sanomalehtikielessä on Suomenlahden kahden puolen.

Pauli Saukkonen ottaa kantaa siihen, olemmeko me suomalaiset uralilaisia vai eurooppalaisia. Saukkosen kirjoitus koskee siis suoraan suomalaista identiteettiä: kirjoituksessa käsitellyt kysymykset liittyvät perustaviin kysymyksiin siitä, keitä me olemme. Yleisempään sosiolingvistiseen keskusteluun liittyvät myös kirjoituksessa esitetyt visiot siitä, miten suomen kielen käy tulevaisuudessa.

Kielen ja yhteiskunnan suhteeseen sosiolingvistisena ja kielisosiologisena kysymyksenä pureutuu **Pirkko Nuolijärven** artikkeli ”Puhutun suomen muutostendenssejä 1900-luvulla”. Kirjoitus piirtää laajan kaaren suomen kielen kehityksestä 1900-luvulla nostaen hyvin esiin sen, miten kieli muuttuu osana yhteiskunnallisia muutoksia, jotka näyttäytyvät kieliyhteisön yhdentymisen, eriytymisen ja limittymisen tendensseinä.

Voimme ylpeänä todeta, että tämä numero, vain verkossa ilmestynyt *Kielikuvia*, ei sisällöltään häviä totutulle paperiselle versiolle. Artikkelit

en monipuolisuus, yleinen kiinnostavuus ja yhteiskunnallinen luonne ovat jatkossakin tekijöitä, joiden varaan lehden vastustamaton viehätys rakentuu, julkaistaan *Kielikuvia* sitten paperilehtenä, verkossa tai vaikka hotellin maksullisilla kanavilla. Perinteistä paperiversiota kannattaville on kuitenkin hyviä uutisia: Yhden lehden numeron julkaiseminen vain verkkoversiona helpottaa huomattavasti seuran kassavajetta. Ensi vuonna jäsenien postilaatikoihin tipahtaa uudistettu *Kielikuvia*: hyvä lehti.

Pekka Pälli
varapuheenjohtaja

Matti K. Suojanen
puheenjohtaja

Vesa Heikkinen

Viro – hölmöläisten maa?

Helsingin Sanomissa ilmestyi taannoin juttu *Viron poliitikoilta eivät ainakaan hyvät ideat lopu. Kansa muuttakoon Tallinnaan, eurosta rahayksikkö ja pontikan keitto lailliseksi*. Tarkastelen nyt sen verkkoversiota kriittisen tekstintutkimuksen lähtökohdista (niistä tarkemmin ks. Heikkinen 1999).

Nojaan analyysissäni systeemis-funktionaaliseen kieliteoriaan (erityisesti Halliday 1994). En esitä yhtä sattumanvaraista tulkintaa tekstin merkityksistä, vaan osoitan, miten tekstissä kielen keinoin tuotetaan mahdollisuuksia tulkintoihin (ks. Halliday & Hasan 1976). Tässä yhteydessä ei ole mahdollista kuvata perinpohjaisesti tekstin kaikkia kielellisiä valintoja, joten rajaan tarkastelua – subjektiivisia valintoja tehden – niihin, joita pidän tekstin kokonaismerkityksen kannalta vaikuttavimpina.

Kuvaan ensin tekstin aihetta, kokonaisrakennetta, tematiikkaa, informaation rakentumista ja suhdetta toisiin teksteihin (tekstuaalinen merkitys). Tämän jälkeen analysoin tekstin luomaa kuvaa maailmasta (ideationaalinen merkitys) ja tekstiin kirjoittuvia vuorovaikutusrooleja sekä arvottamista (interpersoonainen merkitys).

Teksti politiikan teksteistä

Juttu käsittelee virolaispoliitikkojen julkisuudessa tekemiä ehdotuksia siitä, miten maan asioita ja erityisesti taloutta pitäisi hoitaa. Poliitikot ovat entisiä tai nykyisiä ministereitä (Mõis, Kallas, Kranich, Laar, Loodus), ja ehdotukset koskevat julkisen sektorin supistamista, yksityistämistä, maansisäistä muuttoliikettä, valuuttaa, työttömyyden vähentämistä ja rattijuoppojen rankaisemista.

Teksti ilmestyi Helsingin Sanomien Ulkomaat-osastossa 7. helmikuuta 2000. Se on edelleen luettavissa HS:n hakukoneelta internetistä. Verkko-tekstissä on seuraavanlaisia muodollisin kriteerein erotettavissa olevia osia: pääotsikko, esiriviotsikko, paikannus (*TALLINNA*), leipäteksti (jonka alussa ingressin kaltainen kiteytys) ja toimittajan allekirjoitus.

Otsikoissa esitetään jutun keskeinen topiikki: millaisia ideoita virolaispoliitikot ovat esittäneet. Ingressissä samaa asiaa käsitellään siten, että poliitikkojen tekemiä ehdotuksia luetellaan lyhyissä, avoimen modaalisia elementtejä (*voida, pitää, tulla*; konditionaalit) sisältävissä päälauseissa: *Virkamiehistä noin 85 prosenttia voi erottaa. Virolaisten pitäisi*

muuttaa Tallinnaan. Kruunu voidaan korvata eurolla. Pontikan keitto tulisi laillistaa.

Jatkossa juttu rakentuu topiikin pilkkomisen varaan. Ehdotuksia ja niistä syntyneitä keskustelua käsitellään järjestyksessä, poliitikoittain. Teksti onkin paljolti toisten, enimmäkseen puhuttujen tekstien referointia ja siteeraamista. Paikoitellen juttu rakentuu tekstien keskusteluttamisen varaan: poliitikkojen sanomisten rinnalla esitetään tekstejä, joissa puheita kommentoidaan kriittisesti, sekä kirjoittajan omia arvioita poliitikkojen puheista.

6

Teema- ja informaatorakenteesta

Pääotsikkolauseessa temaattisena lähtökohtana on *Viron poliitikot*, kun taas esiriviotsikossa lähtökohtana on *kansa*: tekstissä on siis kyse sekä poliitikoista että kansasta, ja kansaa lähestytään poliitikkojen kautta. Tämä asetelma toistuu pitkin tekstiä, sillä poliitikkojen ehdotuksissa käsitellään suoraan tai välillisesti eri kansalaisryhmiä.

Otsikoissa ja ingressissä esitetään selviöinä, että on olemassa toisaalta *Viron poliitikkoja* (tai *Viron hallitusrintama* ja sen *johtavia edustajia*), toisaalta *kansa* (tai *virolaiset*). Samalla tavalla luonnollistuneesti poliitikoista annetaan appositioattribuuttirakenteissa tuttuina tietoina heidän ministeriytensä: esim. valtiovarainministeri Siim Kallas (ei: ”Siim Kallas on valtiovarainministeri”). Määrittelevä suhdelause avaisi todellisuuden toisella tavalla arvioitavaksi kuin nominilauseke, jossa jo esitettiin vastaanväättämättömästi määriteosassa asioiden tila, ministeriys.

Ingressinjälkeisen kappaleen aloituslause on teema- ja informaatorakenteeltaan huomionarvoinen. Siinä nostetaan tunnusmerkikiseksi lähtökohdaksi ja tutuksi tosiasiaksi keskustelun kovuus: *Kovan keskustelun aloitti sisäministerin paikalta Tallinnan kaupunginjohtajaksi siirtynyt Jüri Mõis*. (Ei: ”Mõis aloitti keskustelun. Mielestäni keskustelu oli kovaa.”) Lauseen teemarakennetta voi suomessa ja muissa SVO-kielissä sanoa tunnusmerkikiseksi silloin, kun teemana eli predikaattiverbiä edeltävänä lauseen osana on joku muu lauseenjäsen kuin subjekti (ks. esim. Karvonen 1995).

Mõisin kerrotaan tehneen useita ehdotuksia julkisen sektorin leikkaamiseksi. Kun tekstissä puhutaan Tallinnan lastentarhojen työntekijöiden erottamisesta, aiemmin kaupunginjohtajaksi esiteltyä Mõisia kuvataan seuraavasti: *Isänmaa-puolueeseen kuuluva Mõis on entinen suuren liikepankin johtaja, joka pääsi ääniharavana parlamenttiin viime vuonna. Hän kehuu, ettei ole lukenut yhtään kirjaa seitsemään vuoteen*. Ensimmäisen virkkeen suhdelauseessa annetaan uusina tietoina Mõisin pankinjohtajuus ja ääniharavan asema. Toisessa virkkeessä uutena informaationa tarjotaan puolestaan se, että Mõisin tapana ei ole lukea.

Informaation tämän kaltaisella järjestämisellä on merkityksensä, kuten jatkossa osoitan.

Poliitikot, puheet ja raha

Tekstissä konstruoidaan verbivalinnoin (*keskustella* jne.) todellisuutta, jossa keskustellaan, sanotaan, kehutaan, huomautetaan, asetetaan kannalle, ehdotetaan, todetaan, muistutetaan, kirjoitetaan, kysytään, varoitetaan ja esitetään. Tämän perusteella politiikan maailma on puheiden maailmaa. Jutun kuvaamassa maailmassa on myös mentaalista toimintaa: siellä ihmetellään, herätään huomaamaan, hämmästytetään ja halutaan.

*Politiikan maailma on
puheiden maailmaa.*

7

Politiikka ei tekstin perusteella ole niinkään käytännön tekoja: materiaalis-toiminnallisia prosesseja kuvaavia verbejä on vähän. Sen sijaan politiikka näyttyy kyllä asioiden olemisena, suhteina ja määrittelyinä. Noin joka viides predikaattiverbeistä on *olla*.

Ihmistarkoitteisista prosesseihin osallistujista keskeisiä ovat mainitsemani viisi poliitikkoa. Heidän lisäksi henkilötoimijoista nimitetään *EU-komission puheenjohtaja Romano Prodi*. Ihmisenkaltaisina toimijoina verbaalisissa prosesseissa esitetään myös *Viron keskuspankki* (joka *totesi*) ja *talouslehti Äripäev* (joka *kirjoitti*).

Toimijoita ovat myös muutamat tekstuaalisen todellisuuden oliot, joita nimitetään tekstissä nominaalistaen *ehdotukseksi* ja *keskusteluksi*. Nominaalistus tekee mahdolliseksi sen, että ehdottajat ja keskustelijat jäävät yksilöimättömiksi: *ehdotuksia tulee* (ei: ”joku ehdottaa”) ja *keskustelu syntyi* (ei: ”jotkut keskustelevat”). Tällaiset valinnat ovat monessa mielessä inkongruentteja, kieliopillisesti metaforisia: prosessia (ehdottamista) ilmaistaan substantiivilla eikä verbillä ja ehdotuksia sanotaan tulevan (vieläpä konemaisesti *kuin liukuhihnalta*), vaikka oikeasti ihmiset ehdottavat. Inkongruentteja nämä valinnat ovat myös siksi, että niihin kirjoittuu implisiittisesti arvottavan kirjoittajan rooli.

Todellisuuden kuvaaminen tietynlaisin leksikkokieliopillisin ja tekstuaalisin valinnoin konstruoi myös tietynlaista kirjoittajuutta (interpersonainen funktio): nyt kirjoittaja ei eksplisiittisesti kerro, milloin on kyse hänen mielipiteestään (ei: ”minun mielestäni”), vaan esittää subjektiivisia arvioitaan, kuten edellä keskustelun kovuus, tosiasioiden kaltaisina kuvauksina. Näin uutismaisuus yhdistyy mielipidemäisyyteen. Tekstilajipiirteiden sekoittuminen onkin tavallista joillekin mediateksteille, esimerkiksi pääkirjoituksille (ks. Heikkinen 1999).

Yleensä poliitikkojen puheet yksilöidään tekstissä tarkasti, siteerautenkin, vaikka sitä ei kerrotakaan, missä yhteydessä kukin on kantojaan esittänyt. Myös vasta-argumenttien esittäjät jäävät yleensä täsmenty-

mättä, kun heidät konstruoidaan passiivissa (*on huomautettu, on ihmetelty, muistutettiin, kysyttiin*) tai monikossa (*toimittajat, tiedotusvälineet*).

Poliitikkojen ohella jutussa on muitakin ihmisiä. Referoiduissa ja siteeratuissa teksteissä käytetään seuraavankaltaisia ihmistarkoitteisia ilmauksia: *kansa, virolainen, virkamies, työntekijä, asukas, tarhaikäinen lapsi, poliisi, valkokaulustyötön, rattijuoppo*. Ihmisyys rakentuu näin poliittisissa keskusteluissa joko kansalaisuuden perusteella, suhteessa työhön tai sen perusteella, mikä on yksilön suhde julkiseen valtaan ja sen instituutioihin, kuten lakiin.

Julkisesta sektorista ja sen yksityistämisestä puhuttaessa korostuvat taloudelliset kysymykset. Tekstiin luo koheesiota taloussanaston semanttinen kenttä. Poliitikkojen puheista lainatuissa kohdissa on kyse muun muassa rahayksiköistä (*kruunu, euro*), rahamääristä (*yli 33 miljoonaa kruunua*), säästämisestä (*rahaa säästyisi*), hinnoista (*maksaisivat vähemmän*), kaupankäynnistä (*myydä*), taloudellisista yhteenliittymistä (*Emuun liittymistä*) ja valtiontaloudesta (*veroina rahaa valtiolle*).

Poliitikkojen puheissa talous kytketään tiukasti, rinnastaen, tehokkuusajatteluun: *rahaa säästyisi ja työ tehostuisi*. Vasta-argumenteissa puolestaan tuodaan näkyviin kolikon toinen puoli, muun muassa arvovaltaiseen taustatekstiin vedoten: *perustuslaki takaa julkiset palvelut kansalle*. Arvovaltaisuutta vahvistetaan siten, että perustuslaki esitetään lauseessa teemana eli lähtökohtana ja itsenäisenä toimijana takaamisprosessissa, jossa kansalla on hyötyjän rooli.

Valitseva, vaikuttava kirjoittaja

Teksti on aina kirjoittajansa tietoisten tai tiedostamattomien valintojen tulosta. Mahdollisuus valintaan tarkoittaa sitä, että tekstin tuottaja tuo väistämättä tekstiin omat subjektiiviset näkemyksensä. Tekstin analyysissä ei saada varmaa tietoa tuottajan intentioista, mutta kielen tutkijan on mahdollista tarkastella valittuihin muotoihin kirjoittuvaa kirjoittajaa eli sitä, mitä kulloinenkin kielenkäyttö kertoo asioiden arvottamisesta ja ihmisten välisestä vuorovaikutuksesta. Tekstiin kirjoittuvat kirjoittaja ja lukija ovat siis tekstin muodoista tulkittavissa olevia intersubjektiveja rooleja, eivät todellisia ihmisiä. (Ks. Heikkinen 1999.)

Tähän tekstiin kirjoittuu kirjoittajaksi harkitseva valitsija: käsiteltäväksi on otettu tietyt, aiheeltaan toisiinsa liittyvät poliitikkojen puheet ja niistä käyty keskustelu. Lisäksi näistä puheista on valittu referoitaviksi ja siteerattaviksi tietyt kohdat, eikä lukijalla ole mahdollisuutta arvioida, millaisesta kokonaisuudesta osat on valittu. Kirjoittaja ei eksplikoi valitsemiensa tekstien alkuperää, vaan irrottaa ne yhteyksistään ja järjestää haluamallaan tavalla peräkkäin, antaa lukijalle informaatiota tarkoitushakuisesti. Valintojen perusteella Viron poliitikoista hahmottuu tietynlainen, nyt yksioikoisen negatiivinen tai ainakin surkuhupaisa kuva.

Selvästi kirjoittajan tekemiä valintoja ovat hänen käyttämänsä referointirakenteet ja johtoverbit. Suuri osa niistä on näennäisen neutraaleja: *hänestä, Möisin mielestä, sanoo, esitti ja ehdotti*. Tällainen referointi luo kirjoittajasta kuvaa asioiden toteajana, uutisoijana, joka esittää totuuden sellaisena, kuin se on. Mahdollisuus toisenlaisiinkin valintoihin olisi ollut: tekstissä voitaisiin väittää poliitikkojen esimerkiksi ”uhoavan”, ”rehvastelevan” tai ”puhuvan pehmoisia”.

Referointirakenteet ovat vain näennäisen neutraaleja erityisesti kun niitä vertaa puheista valittujen kohtien kärjekkyYTEEN. Tekstiin kirjoittuukin kirjoittaja, joka ikään kuin uskoo poliitikkojen puheiden siinänsä luovan politiikoista negatiivista kuvaa. Esimerkiksi Möisin kirjoittaja toteaa *kehuvan, ettei ole lukenut yhtään kirjaa seitsemään vuoteen*. *Kehua*-verbin valitseminen referointirakenteeseen ei pelkästään kuvaa puheaktia vaan myös arvottaa puhujaa negatiivisesti: kirjojen lukemista pidetään yleensä positiivisena asiana.

Kirjoittaja on paitsi tietäjä ja niin sanottujen tosiasioiden kuvaaja myös arvioija. Tekstissä on sekä eksplisiittisesti että implisiittisemmin arvottavia kielellisiä valintoja.

Kirjoittaja muun muassa toteaa keskustelun olevan *kovaa ja mahdollisimman sekavaa* eikä eksplikoi omaa asemaansa arvioijana. Näin hän luo vaikutelmaa arvionsa totuudellisuudesta. Samalla hän pyrkii vakuuttamaan lukijaa juttunsa merkittävydestä: ”tämä on tärkeä asia ja juttuni on merkittävä”. Pääministerin kirjoittaja yleistää hämmästyttäneen *kaikki* tietämättömillä puheillaan euroon siirtymisestä. Romano Prodin kirjoittaja arvioi sanoneen jotakin kohteliaasti Laarille, ikään kuin kirjoittajalla olisi viime käden tieto siitä, mikä on kohteliaasta, mikä ei. Näin kirjoittaja luo Prodista kuvaa leppoisana isähahmona, joka opettaa hyvän tahtoista mutta hölmöä virolaisministeriä.

Myös tekstin kokonaisrakenne on tulosta kirjoittajan tekemistä valinnoista. Uutta informaatiota tuodaan tekstiin poliitikoittain: Ensin esitetään, mitä poliitikko on sanonut. Tämän jälkeen esitetään, miten noita sanomisia muut ovat arvostelleet tai miten kirjoittaja itse niitä kritisoi. Poliitikkojen puheita kritisoivat äänet saavat kuulua aina loppuksi, jolloin ne näyttävät oikeassa olevana viimeisenä sanana.

Tekstin lopussakin kirjoittaja antaa itselleen viimeisen sanan, tuomarin tapaan: *Olisikin mielenkiintoista nähdä viime aikoina rattijuoppoina pysäytetyt poliitikot luudan varressa*. Arvio mielenkiintoisuudesta ja poliitikkojen yhdistäminen rattijuoppouteen konstruoivat tekstiin kirjoittajan, joka pyrkii ruokkimaan jonkinlaista yleistä kostomentaliteettia. Kielelliset valinnat (esim. geneerinen *olisikin*) mahdollistavat tulkinnan ’kansan tai kenen tahansa olisi mielenkiintoista nähdä’. Poliitiikan abstraktisuus näyttää tässä paljaana vasten arjen konkretiaa, *luudan vartta*.

Matti ja hölmöläiset

Avointa kannanottamista yleisempää tekstissä on poliitikkojen ja Aheidän puheittensa negatiivinen arvottaminen implisiittisesti. Otsikon *hyvät ideat* osoittautuu ironiseksi arvioksi, kun pontikan keiton laillistaminen ja muita ”hyviä ideoita” luetellaan.

Kiinnostava on myös *ainakaan*-vihjailuadverbin käyttö. Otsikossa todetaan, että poliitikoilta eivät ainakaan hyvät ideat lopu. Ingressissä yleistetään, että ainakaan ideoista ei maassa ole pulaa. Adverbi implikoi, että ’joku loppuu’ ja että ’jostakin maassa on pulaa’. Kielelliset valinnat mahdollistavan tulkinnan, jonka mukaan ehkä loppuu järki (poliitikoilta) tai monista asioista on pulaa (kansalla).

Kirjoittaja ryhtyy arvioimaan myös sitä, mitä poliitikkojen ehdotusten toteuttaminen merkitsisi: *Möisin ideoiden toteuttaminen merkitsisi mm. koulutuksen, sairaanhoidon ja poliisin yksityistämistä. ja yksityinen sairausvakuutusjärjestelmä merkitsisi, että nuoret ja terveet maksaisivat vähemmän kuin vanhat ja sairastelualttiit.* Tässä kirjoittaja on vastakkainasettelija, joka implisiittisesti asettuu vastustamaan sekä yksityistämistä että poliitikkoja. Lisäksi mm. implikoi, että ideoiden toteuttaminen voisi merkitä muitakin (tässä negatiivisiksi arvioituja) asioita.

Jutussa on runsaasti sellaisia valintoja, jotka ohjaavat tulkitsemaan tekstiä pikemminkin mielipidekirjoituksena kuin uutisena. Esimerkiksi konditionaalimuotoja on yli kaksikymmentä. Yhtä lukuun ottamatta niitä käytetään osoittamassa referoituja tekstinosia. Konditionaalien runsaus luo vaikutelmaa politiikasta spekulatioina ja epävarmuuden tilana, jossa mistään ei voi olla varma mutta jossa kaikki on mahdollista.

Imperatiiveja tekstissä on poliitikkojen puheita jäljittelevissä osuuksissa. Tämä luo poliitikoista kuvaa käskijöinä, kansan ohjailijoina.

Tekstissä on runsaasti myös kieltolauseita, kaikkiaan kaksitoista. Niistä suurin osa on referoiduissa osuuksissa, mutta merkittäviä ovat otsikon ja ingressin arviot, miten ideat eivät lopu eikä kansa ehdi pitkäsytä. Kieltoverbillä on monia mahdollisia funktioita: sen kuvaaminen, mitä todellisuudessa ei ole (ideationaalinen); yleisiin odotuksiin vastaaaminen (tekstuaalinen); negatiivisesti arvottaminen (interpersoonainen).

Yksittäisten valintojen lisäksi tekstissä on mielenkiintoista se, että kyseessä on johtavan suomalaisen sanomalehden juttu. Virosta puhuttaessa näytävät Suomessa monien lehtijuttujen perusteella luonnollistuneen valinnat, joilla aktivoidaan negatiivisia merkityksiä.

Tämä näkyy analysoimassani tekstin pintatasolla jo kieltoverbien runsautena ja sellaisten vihjailevien verbien viljelynä, jotka ovat tulkittavissa tässä yhteydessä kielteisiksi. Tekstissä puhutaan esimerkiksi siitä, miten jotakin on herätty huomaamaan (on siis nukuttu) tai miten taitottaisiin työpaikkoja työttömille (kyse on siis temppuilusta).

Helsingin Sanomien juttu kytkeytyy toisten tekstien ketjuun, antaa lukijoille aineksia arvioida virolaisuutta. Juttu kytkeytyy myös siihen tarina- ja kulttuuriperinteeseen, jossa meidän on tapana puhua muista eli naapureista tietyllä tavalla, ymmärtävänä isonaveljenä, siten kuin neuvokas Matti puhuu hölmöläisille.

Nyt näyttää siltä, että meidän suomalaisten ei tarvitse enää Virosta puhuessamme puhua pelkästään alistetusta veljeskansasta, hassusta kielestä, viinasta, huumeista, hormoneista, prostituoiduista tai mafiasta. Nyt on paikallaan puhua myös pöljistä poliitikoista.

Juttuun kirjoittuu kirjoittaja, joka pyrkii asettumaan kansan puolelle poliitikkoja vastaan. Mutta mitä hän lopulta vihjaa kansasta, joka on valinnut itselleen hölmöläisiä hallitsijoiksi?

Suomessa näyttävät Virosta puhuttaessa luonnollistuneen valinnat, joilla aktivoidaan negatiivisia merkityksiä.

Lähteet

- Halliday, M. A. K. 1994: *An introduction to functional grammar*. Toinen laitos. Edward Arnold, London.
- Halliday, M. A. K. & Hasan, Ruqaiya 1976: *Cohesion in English*. Longman, London.
- Heikkinen, Vesa 1999: *Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teorias-
sa ja käytännössä*. SKS, Helsinki.
- Karvonen, Pirjo 1995: *Oppikirjateksti toimintana*. SKS, Helsinki.
- Rislakki, Jukka 2000: ”Viron poliitikoilta eivät ainakaan hyvät ideat lopu. Kansa muuttakoon Tallinnaan, eurosta rahayksikkö ja pontikan keitto lailliseksi”. – *Helsingin Sanomat*. 7.2.2000.
<http://www.helsinginsanomat.fi/>

Virpi Lipponen

Fanit ja fännid – anglismit suomalaisessa ja virolaisessa sanomalehtitekstissä

12

”Sex Pistols aloittaa come backinsa”, kertoi Helsingin Sanomien Nyt-liite toukokuussa 1996, ja virolainen Postimees-lehti ilmoitti seuraavalla viikolla: ”Jeltsin on teinud tõepoolest tugeva come back’i”. Helposti tulee ajatelleeksi, että englannin kielen vaikutus suomen ja viron kieleen on varsin samankaltaista ja että samat anglismit toistuvat kummassakin kielessä. Pro gradu -työssäni vertailin suomen ja viro-anglismeja sanomalehtiteksteissä. Tutkimukseni mukaan suomenkielises- sä sanomalehtitekstissä oli huomattavasti enemmän anglismeja kuin virolaisessa ja kielille yhteisiä anglismeja oli yllättävän vähän. Toisaalta virolaisten kielentutkijoiden huoli anglismien hallitsemattomasta vyö- rystä omaan kieleensä vaikuttaa suuremmalta kuin suomalaisten.

Tarkastelin tutkielmassani anglismeja, jotka olin kerännyt kesä- kuun 1996 Helsingin Sanomista ja virolaisesta Postimees-lehdestä. Tut- kimuksessa vertailin suomen ja viro- uudehkoja anglismeja ja pohdin aineistoni avulla anglismin käsitettä. Anglismien tutkija joutuu nimit- täin jatkuvasti tekemään rajankäyntiä sitaattilainoihin, erisnimiin sekä länsimaisille kielille yhteiseen latinalais- ja kreikkalaisperäiseen sanas- toon, jota esiintyy paljon myös sanomalehtitekstissä.

Työssäni selvittelin myös anglismien määrää jokapäiväisessä sano- malehtitekstissä ja vertailin niiden esiintymistä suomen- ja viro-kieli- sessä tekstissä. Tavoitteeni oli myös tutkia löytämiäni anglismien ikä- ja- kaumaa eli sitä, mitkä tuoreista anglismeista eivät ole vielä ehtineet uu- simpiin sanakirjoihin.

Anglismien rajaaminen ja sanakirjat

Laajasti ottaen anglismi määritellään ilmaukseksi, joka on levinnyt kansainväliseen käyttöön englannin kielen välityksellä. Anglismien rajaaminen esitetään ongelmallisena lähes kaikissa niitä käsittelevissä tutkimuksissa. Itse halusin tutkimuksessani keskittyä uudehkoon eng- lantilaisperäiseen sanastoon, lähinnä siis englantilaisiin sitaattilainoi- hin. Sitaattilainalla tarkoitetaan vieraskielistä sanaa, joka lainattaessa kirjoitetaan ja periaatteessa myös äännetään kuten lainanantajakieles- sä. Käytännössä sitaattilainan ja muiden lainatyyppien raja ei kuiten-

kaan ole yksiselitteinen. Tämä johtuu ennen muuta siitä, että esimerkiksi suomessa kirjoitetut sitaattilainat useimmiten silti äännetään suomalaisittain (esim. *aerobic, glamour, hypermarket*). Ne ovat siis menettäneet osan sitaattiluonteestaan. Myös erilaisten lyhenteiden ja kansainvälisten kirjainsanojen sitaattiluonne ja välitön yhteys englanninkieliseen alkuperäisilmaukseen on usein hämärtynyt (esim. *aids, BSE, hiv*).

Saadakseni aineistoksi uudehkoa englantilaisperäistä sanastoa otin anglismiksi rajaamisen lähtökohdaksi sanan vakiintuneisuuden ja vakiintumattomuuden kielen perussanastossa. Eräs vakiintuneisuuden mittari on tässä suhteessa sanan esiintyminen sanakirjoissa. Usein anglismia ei ole otettu sanakirjaan, jos se selvästi englantilaisperäinen, kirjoitusasultaan vieras ja sitaattiluonteinen. Sanakirjoja apuna käyttäen pyrin luomaan systeemin, jonka avulla tietty aineistosta löytyvä englantilaisperäinen sana oli määriteltävissä joko tutkimukseni aineistoon kuuluvaksi anglismiksi tai vaihtoehtoisesti pois jätettäväksi.

Tutkimista kuitenkin vaikeutti ja samalla sen haasteellisuutta lisäsi se, että suomalaisten ja virolaisten sanakirjojen antama kuva anglismeista on erilainen kielenhuollon ja poikkeavien toimitusperiaatteiden vuoksi. Toisaalta on ymmärrettävä kaikkien sanakirjojen rajallisuutta sanastoa tutkittaessa: painettu sanakirja kuvaa aina osittain menneisyyttä ja sen sanastoa.

Anglismien rajamailla

Aineistossani nousi esille useita ryhmiä, jotka olivat mielenkiintoisia mutta joita en voinut sellaisinaan hyväksyä varsinaiseen tutkimusaineistooni. Englantilaisperäisiksi oletetuista sanoista rajasin pois muut vierasperäiset sanat, eksotismit, erisnimet, merkityslainat, atk-komennot, kokonaiset englanninkieliset lauseet ja englanninkieliset suorat lainat.

Aineistosta pois jääneille vierasperäisille sanoille on ominaista, että ne kuuluvat kansainväliseen, latinaan tai kreikkaan pohjautuvaan länsimaille yhteiseen sanastoon, joka ei välttämättä ole tullut englannista vaan yhtä hyvin muiden eurooppalaisten kielten kautta. Toiseksi ne ovat usein erikoislainoille tyypilliseen tapaan mukautuneet kotoiseen kirjoitus- ja ääntöasuun (esim. sm. *anaboliset steroidit, ekosysteemi* ja vir. *autograaf, destrukttiivne, pestitsiid*). Anglismien ja muiden vierasperäisten sanojen välinen raja on epämääräinen, ja tehdyistä ratkaisuista voidaan aina esittää kritiikkiä. Rajaamista mutkistavat vielä kovasti anglismien välittäjäkielet, suomen kannalta erityisesti ruotsi. Välittäjäkielten ongelma koskee myös pois jättämiäni eksotismeja (esim. *chili, guru, salsa*), jotka todennäköisesti ovat tulleet useisiin eurooppalaisiin kieliin samanaikaisesti.

Koska jouduin tekemään erityisen paljon rajanvetoa eris- ja yleisnimien välille, esittelen muutamia tällaisia tapauksia tarkemmin. Eris-

nimiksi tulkitsin esimerkiksi seuraavan tyyppiset tapaukset: *Miracle Boost -farkut*, *Team Act -esitys* ja *Urban Pilot -rahat*. Esimerkiksi *Miracle Boost -farkut* on oletettavasti tekstiyhteydessään tuotteen erisnimi, koska kyseisen tekstin muut vartaloa muovaavat vaatteet on kirjoitettu johdonmukaisesti pienellä alkukirjaimella (*push-up-rintaliivit*, *shape-up-alushousut*, *shock-up-sukkahousut*).

Vaikeatulkintaisia ovat sellaiset vastaavalla tavalla isoin alkukirjaimin kirjoitetut englanninkieliset termit kuin esimerkiksi *Sunset Clause*:

- (1) Britannia on – – esittänyt idean niin sanotusta auringonlaskun pykälästä (*Sunset Clause*), joka merkitsisi että tarpeeksi kauan EU:n eri toimielimissä ilman päätöstä muhinut esitys katsottaisiin rauenneeksi. (HS 3.6.96, B10.)

Tällaiset ovat rajatapauksia. Päädyin kuitenkin ottamaan mukaan juuri tapauksen *Sunset Clause*, joka on mielestäni lähempänä yleisnimeä.

Erisnimen omaisiksi tulkitsin myös lyhennesanat *HEX* ja *LIBOR*, koska ne sisältävät erisnimet *Helsinki* ja *London*. EU-termit eivät kuitenkaan ole erisnimiä, joten otin mukaan sellaiset EU:hun liittyvät lyhennesanat kuin *CJTF* (*Combined Joint Task Force*) ja *ERM* (*exchange rate mechanism*). Ne ovat mielestäni lähempänä yleis- kuin erisnimiä. EU-termeihin kuuluviin lyhennesanoihin voitaneen rinnastaa vastaavan tyyppiset atk-termit, kuten *Dir-komento*, *DOS-versio*, *VGA-näyttötila* ja *SMTP* sekä pohjoismaista matkapuhelinjärjestelmää merkitsevä lyhennesana *nmt*.

Selvinä yleisniminä ja siten aineistooni kuuluvina anglismeina pidin tavaramerkkejä, jotka on alettu kirjoittaa pienellä alkukirjaimella. Virossa näitä olivat aineistossani *kokakoola* (*coca-cola*) ja *pepsi* (*pepsi-cola*), suomessa taas *elastaani*, *frisbee*, *lastex*, *lycra*, *spandex* ja *wonderbra*. *Frisbeetä* käytetään yleisesti merkitsemään liitokiekkoa, ja *wonderbra* puolestaan on yleisnimistynyt Gossardin rintaliivitavaramerkistä. Loput ovat tekokuitujen nimiä. *Englanti-suomi -suursanakirja* (1995) tuntee tavaramerkkinä vain *lastexin*, mutta sen seurassa alusvaatteista kertovassa artikkelissa myös *elastaanin*, *lycran* ja *spandexin* englantilainen alkuperä vaikuttaa todennäköiseltä. Muovien tavaramerkit muuttuvat vähitellen yleisnimiksi, ja varsinkin tekokuitujen nimitysten joukossa on kymmenittäin tavaramerkin ja yleisnimen rajalla liikkuvia. Aineistooni kuuluvassa HS:n artikkelissa *elastaani* vaikutti eniten yleisnimeltä, koska se oli selvimmin mukautunut suomeen, mutta muitakin tekokuitujen nimiä käytettiin kuin yleisnimiä:

- (2) – – MUODINMUKAISUUDEN aiheuttamaa tuskaa ovat tällä vuosisadalla helpottaneet joustavista materiaaleista valmistetut alusvaatteet, kumisekoitteiset *lastex-korsettiliivit* ja 1960-luvun

alun synteettiset *elastaanit*, *spandex*- ja *lycrakuidut*. (HS, Nyt 31.5.1996, 57.)

Tuloksia

Koska virolaisten kielentutkijoiden keskusteluissa on oltu huolestuneita anglismien hallitsemattomasta vyörystä viron kieleen, oli ennakko-odotuksenani, että virolaisessa päivälehdessä olisi jollain tavalla erityisen runsaasti anglismeja. Tämä oletus ei aineistoni perusteella juurikaan pitänyt paikkaansa. Viikon mittaisella tarkasteluvälillä oli Helsingin Sanomissa 830 ja Postimees-lehdessä 580 anglismisanetta eli yhteensä 1410 sanetta. Helsingin Sanomissa oli siis anglismisaneita 30,1 prosenttia enemmän kuin Postimees-lehdessä.

Ero ei ole läheskään näin selvä, kun saneiden sijasta otetaan tarkastelun kohteeksi sanat. Eri anglismisanojen yhteismäärästä (488) Helsingin Sanomien osuus oli 262 sanaa ja Postimees-lehden osuus 226 sanaa. Tällöin HS:ssa oli anglismisanoja 13,7 prosenttia enemmän kuin PM:ssä.

Saneiden ja sanojen välisen määrän ero tutkimuksessani kertoo siis lähinnä siitä, että HS:ssa sama anglismi toistui tekstimateriaalissa useita kertoja, kun siitä PM:ssä ehti mahdollisesti olla vain yksi esiintymä. Tätä havainnollistaa hyvin kummankin lehden aineiston suosituimpien anglismien tarkastelu. HS:n suosituin substantiivi oli *festivaali* (30) ja toiseksi suosituin *rock* (27). Runsaimpana esiintyi HS:ssa lyhenne *ERM* (*exchange rate mechanism*), joka toistui aineistossa kaikkiaan 69 kertaa. PM:n suosituin anglismi oli *staar*-substantiivi. Se esiintyi aineistossa kaikkiaan 19 kertaa, suurimmaksi osaksi jopa samassa artikkelissa. Toiseksi eniten esiintymiä oli *bändi*-substantiivista (17) ja *terminaal*-substantiivista ('pääteasema') (17).

Jos olisin jättänyt viikonloppuliitteet pois aineistostani, kuva anglismeista olisi muodostunut kovin toisenlaiseksi. Suuri osa PM:n anglismeista eli 192 anglismisanetta esiintyi nimittäin Extra-viikonloppuliitteessä, kun taas HS:n aineiston anglismisaneista vain 175 oli poimittu Nyt-viikonloppuliitteestä. Helsingin Sanomien anglismisaneista huomattava osa esiintyi arkipäivän tavallisissa sanomalehdissä. Postimees-lehden anglismisaneista olivat siis useammat keskittyneet viikonloppuliitteeseen kuin Helsingin Sanomien anglismisaneista.

Eri anglismisanoja tarkasteltaessa suuntaus oli samantapainen. Jotkut sanat esiintyivät suorastaan pelkästään viikonloppuliitteissä, jotka sisältävät toisaalta kevyempää aineistoa kuin arkipäivän lehdet, toisaalta erikoisalojen artikkeleita (esim. popmusiikki, tietotekniikka). Pelkästään HS:n Nyt-liitteessä esiintyviä anglismeja oli 56 ja pelkästään PM:n Extra-liitteessä esiintyviä 68. Jos viikonloppuliitteet eivät olisi kuuluneet aineistooni, virolaisten anglismien määrä olisi tutkimuksessani jäänyt huomattavasti pienemmäksi. Aineistoni perusteella HS:n

anglismit esiintyivät siis laajemmin jokapäiväisessä sanomalehtitekstissä, kun taas PM:ssä ne keskittyivät viikonloppuliitteen erikoisjuttuihin.

Aineistoni anglismien sanaluokkajakaumat olivat aikaisemmillekin anglismien sanaluokkatutkimuksille tyypillisiä: substantiivit hallitsivat aineistoja. Substantiivien määrissä ei sinänsä ollut suuria eroja (HS:ssa 185 ja PM:ssä 180), mutta muiden sanaluokkien pienempi osuus PM:n aineistossa nosti sen substantiivien osuuden lähelle 80 prosenttia. PM:n aineistossa oli adjektiiveja jonkin verran enemmän kuin HS:ssa, mutta toisaalta verbien osuus oli siellä häviävän pieni – PM:n kolmea verbiä kohti HS:ssa oli verbejä kaikkiaan 16. Lyhennesanoja oli niin ikään HS:ssa huomattavasti enemmän kuin PM:ssä.

Anglismien merkitys oletettiin yleensä tunnetuksi, tai se kävi jollain tavalla ilmi lauseyhteydestä, kuten esimerkiksi lyhennesanan *ABM* (< engl. *anti-ballistic missile*) merkitys:

- (3) Yhdysvallat ja Neuvostoliitto kielsivät *ABM-sopimuksella* toisiltaan ohjustentorjuntaohjusten rakentamisen. (HS 6.6.96, C4.)

Toisinaan oli kyse erikoisalan artikkelista, jolloin esimerkiksi lyhennesanan merkityksen ehkä oletettiin olevan lukijalle selvä. Näin puhuttiin HS:n taloussivulla *OTC-listasta* (< engl. *over the counter*):

- (4) Yhtiö aikoo myöhemmin listautua pörssin *OTC-listalle*. (HS 3.6.96, B11.)

Merkityksen selventämistä varmaankin tavoiteltiin sellaisissa tapauksissa, joissa samassa artikkelissa käytettiin jostain sanasta rinnakkain englantilaista sitaattilainaa ja osittain omakieliseksi käännettyä yhdyssanaa. *Fantoomkiri* ja *Phantom Mail* esiintyivät esimerkiksi seuraavaan tapaan:

- (5) Selleks, et saata *fantoomkirja*, tuleb – –. (PM, Extra noortelisa 1.6.96, 3.)
- (6) *Phantom Mail* on elektronkiri, mis – –. (PM, Extra noortelisa 1.6.96, 3.)

Merkitys saattoi sisältyä samaan lauseeseen, jossa anglismikin esiintyi:

- (7) Stockmannin kevätesite mainostaa hienotunteisen matalalla profiililla Triumphin ”vartaloa muovaavia *shape-up-alushousuja*“. (HS, Nyt 31.5.96, 57.)

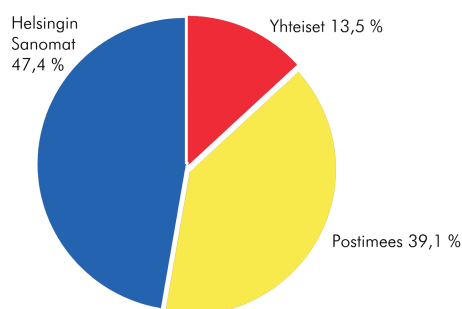
Hämmästyttävää kyllä, anglismilla saatettiin myös tavallaan selittää omakielisen sanan merkitystä:

- (8) – –, rahvusliku (*national*) diskussiooni teemaks peaks olema ”Eesti tulevik”. (PM 5.6.96, 2.)

Yleisesti saatoin todeta, että yhdyssanoja oli anglismisubstantiivien joukossa runsaasti. Kun aineistoissa otettiin huomioon englanninkieliset yhdyssanat, yhdyssanojen osuus kaikista anglismisubstantiiveista oli noin puolet. HS:ssa yhdyssanoja oli substantiiveista 53,4 prosenttia ja PM:ssä 52,3 prosenttia. Yksittäisten ja yhdyssanamuotoisten substantiivisaneiden suhteellisissa osuuksissa ei Helsingin Sanomien ja Postimees-lehden välillä ollut suurta eroa. Osa yhdyssanoista edusti osittain käännettyjä lainoja (esim. sm. *cross-over -musiikki* ja vir. *laptop-arvuti, play-off mäng*).

Tutkimukseni päätavoitteisiin kuului selvittää myös, mitkä aineiston anglismeista esiintyvät pelkästään Helsingin Sanomissa, mitkä pelkästään Postimees-lehdessä ja mitkä taas ovat näille yhteisiä. Näiden kolmen ryhmän suhteelliset osuudet näkyvät kuviossa 1. HS:n ja PM:n aineistoille yhteisiä anglismeja oli koko tutkimusaineiston anglismeista 13,5 prosenttia.

KUVIO 1. Pelkästään HS:ssa tai PM:ssä esiintyvät sekä niille yhteiset anglismit.

Valtaosa yhteisistä anglismeista oli substantiiveja, joita käytettiin molempien kielten sanomalehtiteksteissä samoissa merkityksissä ja samaan tapaan. Nämä anglismit olivat lyhennesana *F* merkityksessä ’formula’, *indy*- tarkoittamassa ’yhdysvaltalaisista kilpa-auto- ja ratakilpailutyyppeistä’, *Internet*, *luuseri* ’menettäjä, häviäjä, epäonnistuja’ (vir. *luuser*), *netti* (vir. *net*) ja *ska* ’reggae-musiikin muoto’. Lähes kaikki yhteiset anglismit ovat suomen kielessä sikäli vakiintuneita, että ne sisältyvät *Suomen kielen perussanakirjaan*. Mahdollisesti ne vakiintuvat myös viikon kieleen. Pelkästään HS:ssa tai pelkästään PM:ssä esiintyvät anglismit liittyivät usein kiinteästi tietyn aihepiirin ja artikkelin erikoisaiheeseen. Molemmissa ryhmissä oli myös tarpeettomia anglismeja, joiden paikalla voitaisiin mainiosti käyttää omakielistä sanaa.

Suomalaisista sanakirjoista tuorein sanojen luokittelussa käyttämäni sanakirja oli *Suomen kielen perussanakirja* (1990–1994) ja virolaisista

Eesti kirjakeele seletussõnaraamat (tekeillä, ensimmäinen vihko 1988). Selvitin tutkimukseni anglismien ikäjakaumaa tarkastelemalla, mitkä niistä eivät vielä sisälly näihin sanakirjoihin. Tuoreita, uusimpaan sanakirjaan sisällyttämättömiä anglismeja oli PM:n aineistossa 59,5 prosenttia (vrt. HS:ssa 41,2 prosenttia). Pääosin ilmiön selittää käyttämäni sanakirjojen erilaisuus: *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat* -sanakirjan sanasto on Suomen kielen perussanakirjaan verrattuna vanhempaa, ja siitä puuttuvat monet sellaiset anglismit, jotka sellaisinaan sisältyvät *Suomen kielen perussanakirjaan* (esim. *heavyrock*, *hitti*, *pubi* ja *tiimi*).

Tutkimukseni valossa virolaisten kielitieteilijöiden huoli anglismien valtatulvasta on ainakin kesäkuun 1996 Postimees-lehteä ja Helsingin Sanomia verrattaessa ehkä turhan suuri. Onko HS:ssa sitten erityisen paljon anglismeja? Tutkimustuloksiani on erittäin vaikeaa verrata esimerkiksi muihin suomalaisesta lehtikielestä tehtyihin tutkimuksiin, koska anglismin käsite on niissä saatettu määritellä omastani poikkeavasti ja koska ne toisaalta usein keskittyvät kapeisiin erikoisalojen kieliin. Tällaisen kattavan anglismitutkimusten kokonaisvertailun tekeminen olisi epäilemättä hyödyllistä, koska erityisesti sanomalehtikieli edustaa monille ihmiselle kirjoitettua kieltä, sitä, millaista on yleiskieli ja asiattyli. Voisi myös kysyä, kuinka paljon nyky-yhteiskunnan pitkälle edennyt erikoistuminen voi näkyä päivälehdessä. Riittääkö, että yritysten, usein jopa firmakohtaisten, englanninkielisten ammattinimikkeiden merkitys ymmärretään pienessä piirissä? Onko seuraava lause ymmärrettävää, yksiselitteistä ja helposti luettavaa sanomalehtisuomea?

- (9) *Manager Financial reporting* ja *EDP* Riku Lindfors on nimitetty *Corporate Reporting Manageriksi* vastuualueenaan Polarcupin toimialaraportointi. (HS 4.6.96, B6.)

Tutkimukseni on ensimmäinen varsinainen yritys tehdä vertailevaa anglismitutkimusta. Työni antaa lähtökohtia siihen, miten anglismia voi yrittää määritellä vertailevan tutkimuksen tarpeisiin. Tutkimukseni on luonnollisesti myös dokumentti kesän 1996 sanomalehtikielenkäytöstä Suomenlahden kahden puolen.

Lähteet

- Lipponen, Virpi 1998: *Anglismit suomalaisessa ja virolaisessa sanomalehtitekstissä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos, Oulu.

Pauli Saukkonen

Suomen kieli, suomalaiset ja Eurooppa

Olemmeko me suomalaiset uralilaisia vai eurooppalaisia?*

Suomen kielenhän sanotaan kuuluvan uralilaiseen kielikuntaan. Mitä se uralilaisuus tällä hetkellä tarkoittaa?

Tietyt äänne- ja muotorakenteen piirteet ovat typologisesti samankaltaisia kuin muissa kielikunnan kielissä, mutta kielioppi kokonaisuudessaan ja erityisesti lauseoppi ei ole uralilainen eikä edes suomalais-ugrilainen.

Nykysuomen sanastosta uralilaisten sanojen osuus on olematon. Suomalais-ugrilaisiakin sanoja on koko sanastossamme erikoiskielet mukaan lukien vain enintään 0,01 % ja yleiskielessä noin 0,1 %. Nämä sanat kuuluvat kyllä tiheimmin käytettyihin, ja niistä on muodostettu runsaasti myös yhdyssanoja ja johdoksia, mikä nostaa niiden painoarvoa.

Kun tarkastellaan merkitystasoa, suomen kielellä ei ole käytännöllisesti katsoen mitään tekemistä uralilaisen ja suomalais-ugrilaisen semantiikan kanssa – niin kuin ei yleensä muillakaan kielikunnan kielillä.

Tekstirakenteen osalta ei ole mahdollista löytää ainuttakaan uralilaista tai suomalais-ugrilaista piirrettä.

Tämähän on aivan luonnollista, koska maailma on tuhansien vuosien kuluessa suuresti muuttunut. Mutta voimmeko silloin sanoa, että suomen kieli on uralilainen, kun sen leksikogrammaattisesta, semanttisesta ja tekstuaalisesta kokonaisjärjestelmästä vain minimaalisen pieni murto-osa – joskin tiheään käytetty – on uralilaista perua?

Suomen kielellä on paljon enemmän yhtäläisyyttä eurooppalaisten valtakielten kanssa. Ennen muuta se on omaleimainen kieli niin kuin kaikki indoeurooppalaisiksikin luetut kielet toisiinsa verrattuina ovat tahollaan. Joidenkin indoeurooppalaisten kielten välillä on paljon suurempia äänteellisiä, kieliopillisia ja semanttisia eroja kuin suomen kielen ja suomenruotsin välillä. Olisiko silloin järkeä sanoa, että suomenruotsi on läheisempää sukua hindustanille ja urdulle kuin suomen kielelle? Liekö suomenruotsalaisen helpompi oppia urdua kuin suomea?

Hölmöt suomalaiset itse pitävät yllä myyttiä, että suomi on ulkomaalaisille vaikea, vain sen takia, että juuri oppimisen alussa on sisäistettävä erilaisen muotojärjestelmän käyttö. Muissa kielissä on muut ominaisuudet. Ennakkoluulojen takana taitavat olla kielentutkijoiden

* Esitelmä Nykysuomen seuran 20-vuotisjuhlaseminaarissa Tampereella 24.3.2000.

iskostamat vanhat yksipuoliset kielikunta-ajattelut: suomen kieli kuuluu uralilaiseen kielikuntaan, se on siis totaalisesti erilainen ja vaikea ”eurooppalaiselle”. Ja muutenkin: kun me suomalaiset menemme Itämeren eteläpuolelle, sanomme vasta silloin olevamme ”Euroopassa”.

Hölmöt suomalaiset itse pitävät yllä myyttiä, että suomi on vaikea kieli.

Meillä ja naapureillamme vallinnee yksimielisyys siitä, että kulttuurisesti me kuulumme samaan eurooppalaiseen alueeseen pitkän yhteisen historian johdosta. Mutta mihin kielikuntaan me nyt siis oikeastaan kuulumme? Entä keihin me rodullisesti kuulumme?

Uusimpien rotututkimusten mukaan suomalaiset ja yleensä suomalais-ugrilaiset ovat yksiselitteisesti alkuperäisiä eurooppalaisia. Tämä oli myös kaikkien tutkijoiden yhteinen tulos Lammilla 1997 pidetyssä suomalaisten juuria käsitelleessä symposiumissa (Paul Fogelberg 1999). Vanhimmat piirteet osoittavat mukaan suurta yhdenmukaisuutta koko maanosassa siten, että piirteet ovat vahvimmillaan juuri Kaakois-Euroopassa, josta kaikki väestöt ovat alun perin lähtöisin, ja ohentuneimmillaan asutuksen periferiassa lännessä ja pohjoisessa. Suomalaisen naisten mitokondriaalinen DNA on samanlainen kuin muilla eurooppalaisilla, mutta miesten Y-kromosomissa on itäisiä piirteitä.

Suomalaiset ovat yhteensä kaikilla mittareilla mitaten Amerikassa vaikuttavan Markku Niskasén (1997) mukaan tutkituista Euroopan kansoista lähimpänä ruotsalaisia, saksalaisia, norjalaisia ja tanskalaisia, tässä järjestyksessä. Etäisyys on suunnilleen sama kuin irlantilaisilla ruotsalaisiin, norjalaisiin ja tanskalaisiin. Pääkopan ja kasvojen luuston konfiguraation suhteen lähimpänä toisiaan ovat läheisyysjärjestyksessä (1) saksalaiset ja ranskalaiset, (2) norjalaiset ja ruotsalaiset, (3) britit ja ruotsalaiset, (4) suomalaiset ja ruotsalaiset, (5) britit ja ranskalaiset, (6) saksalaiset ja venäläiset, (7) suomalaiset ja venäläiset, (8) britit ja saksalaiset.

Rodullinen yhdenmukaisuus erityisesti pohjoisten indoeurooppalaisten kansojen kanssa edellyttää joko hyvin vanhaa yhteistä väestöllistä alkuperää tai pitkäaikaista vuorovaikutusta ja sulautumista. Aion nyt koudata historian alkuhämäriin pohtiaksemme, millä tavalla on ollut mahdollista ja todennäköisintä päätyä tällaiseen epäuralilaiseen kielellisväestölliseen identiteettiin.

Alkuperäkysymykset ovat olleet viime aikoina tiuhaan esillä ja kiistojenkin kohteena. Otan kantaa esitettyihin uusiin teorioihin.

Meidän suomalaisten kannalta ensimmäisenä ongelmana on saamelaisen kielen ja rodun välillä vallitseva ristiriita. Suomalaisten geneettiset etäisyydet saamelaisiin ovat Euroopan pienimmät, mutta silti ne ovat hyvin suuret. Suomalaiset ovat lähempänä mareja, komeja ja sa-

mojedejakin kuin saamelaiset (Niskanen 1997). Saamelaisten geeniperinnössä on noin 40 % sellaista, jota ei ole lainkaan indoeurooppalaisilla eikä baskeilla. Karjalaisilla sitä esiintyy 6 %:n ja suomalaisilla 2 %:n verran. Virolaisilla, moksalaisilla ja mareilla tätä saamelaismotiivia ei ole lainkaan. Itämerensuomalaiset ja saamelaiset eivät nimenomaan mitokondriaalisen DNA:n tutkimuksen perusteella polveudu yhteisestä kantapopulaatiosta, joka olisi elänyt vain muutama tuhat vuotta sitten (Niskanen 1997).

Saamelaisväestö ei ole voinut nykyisen rotutietämyksen mukaan tulla idästä, ei ainakaan kokonaan. Arkeologit tuntevatkin lähtevän siitä kaikkein luonnollisimmasta ajatuksesta, että ainakin osa väestöstä on lähtöisin jääkauden aikaiselta läntisen Keski-Euroopan tasangolta (Christian Carpelan 1998). Tätä vaihtoehtoa olen itse suullisesti esitellyt kaikkein todennäköisimpänä vuodesta 1991 lähtien, jolloin perehdyin Ranskassa jääkauden aikaisen arktisen Perigordin alueen arkeologisiin löytöihin, Lascaux'n kuuluisiin luolamaalauksiin ja Cro Magnon-ihmisten kulttuuriin, joka ratkaisevimmin perustui runsaaseen peura-kantaan.

Niskanen on tutkinut länsieurooppalaisen paleoliittisen Cro Magnon-ihmisen kalloja ja esittää havaintonaan, että suomalaiset, saamelaiset ja ruotsalaiset ovat kraniaalisesti vähiten eriytyneet niistä. Tämä löydös tukee hänen mukaansa ajatusta, että suomalaiset ja saamelaiset ovat pohjoisen Euroopan alkuperäiskansaa. Fossiilien perusteella Euroopan ensimmäisillä pysyvillä asukkailla oli eteenpäin työntyneet kasvojen keskiosat, mutta Itä-Aasian ensimmäiset asukkaat olivat litteäkasvoisia. Eurooppalaiset ovat yhtä kaukana samojedeista kuin mongoleista, ja se tukee Niskasen mukaan joko erittäin kauan aikaa sitten tapahtunutta suomalais-ugrilaisten ja samojedien eriytymistä tai sitä, että yhteistä uralilaista alkukotia ei ole koskaan ollut olemassa ja kielelliset yhtäläisyydet ovat syntyneet kontaktin kautta.

Saamelaisten ja suomalaisten väestöllisistä ja kielellisistä alkuperäsvaihtoehtoista todennäköisin on minusta seuraava.

Protosaamelaisten esivanhemmat saapuivat Länsi-Euroopasta jääkauden aikana sulaa Norjan rannikkoa pitkin peurojen perässä pohjoiseen Jäämeren rannalle Norjan Lapin ensimmäisinä asukkaina noin 11 000 vuotta sitten, jolloin Komsa-kulttuuri syntyi.

Tuhatkunta vuotta myöhemmin on arkeologisten todisteiden mukaan syntynyt asutusta myös Pohjois- ja Itä-Suomeen. On mahdollista, että myös Suomen saamelaiset ovat samaa läntistä alkuperää ja tulleet pohjoisesta aluksi jään reunaa kiertäen Kuolan niemimaan kautta Karjalaan (kun Keski-Skandinavia oli vielä jään peitossa).

Tuolloin, siis noin 10 000 vuotta sitten, houkuttui väkeä riistan perässä pohjoisen asuttajiksi myös päinvastaisesta suunnasta, etelästä Itämeren rannikkoa seuraten ja kaakosta Venäjän jokia pitkin ja mahdolli-

sesti myös suoraan idästä. Jään sulamisesta aiheutunut raamatullinen vedenpaisumus suorastaan pakotti eteläisten seutujen jokien ja Mustanmeren–Kaspianmeren ranta-asukkaita muuttamaan. Avautui entistä enemmän hyviä vesireittejä yläjuoksuille. Tämä väestö edusti mesoliittista Kundan (Pohjois-Viro) ja Suomusjärven kulttuuria. Useimmat arkeologit ja jotkut lingvistit katsovat, että he olivat suomalais-ugrilaisia. Jos tämän jälkeen ei enää ollut huomattavia väestönsiirtoja, niin kuin arkeologit ovat jatkuvusteoriaa kannattaen taipuvaisia ajattelemaan (eihän myöhemmin ollut yhtä suuria luonnonolojen muutoksia-kaan), tämän väestön on täytynyt olla suomalais-ugrilaista ja poiketa roductaan pohjoisen saamelaisista.

Kaksi väestöryhmää ja kieltä kohtasivat täällä toisensa. Etelästä ja kaakosta tulleet olivat ilmeisesti enemmistönä. Koska kysymys oli pienehköistä populaatioista, keskinäinen sulautuminen oli pitkän ajan kuluessa noin vuoteen 4000 eKr mennessä yhteisellä Fennoskandian arktisella alueella mahdollinen. Tuloksena saattoi olla jonkinasteinen sekieli, käytännön pakosta aluksi eteläisen enemmistön kieleen pohjautuva lingua franca, sekä alueittain eri lailla sekoittunut kansa, niin että läntis-pohjoisten (norjan)saamelaisten rotupiirre heikkeni asteittain etelään päin siten, että Baltian ja kenties myös aivan eteläisimmän Suomen väestöllä sitä ei ollut ollenkaan. Tämä väestö muodosti toisaalta saamelaisten kantakansan ja toisaalta pohjan itämerensuomalaiselle kansalle, jossa oli siis tietty läntinen protosaamelaisperimä. Mitään yhtenäistä Baltiasta Jäämeren ja Atlantin rannalle ulottuvaa saamelais-itämerensuomalaista ”kantakieltä” tuskin syntyi, enintään eriasteisia sukulaisuusketjuja. Vielä vähemmän siihen oli realistisia edellytyksiä myöhemmässä vaiheessa. Terho Itkosen (viimeksi 1999) ja Jorma Koivulehdon (1999a) mukaan yhteisen kantakielen oletaminen ei ole komparativistisestikaan välttämätöntä eikä edes mahdollista.

Varhaisen asuttamisen jälkeen seuraava merkittävä vaihe Itämeren alueen kannalta oli kuoppa- ja kampakeraamisen kulttuurin leviäminen Kaakkois-Euroopasta sukukansojen välityksellä n. 4000–3000 v eKr. Tällöin tämän alueen ja laajemmankin suomalais-ugrilaisen alueen kielet omaksuivat varhaisia indoeurooppalaisia sanoja. Vaikutteet tulivat etelän ja kaakon vesireittejä pitkin. Nämä yhteys- ja vaikutusväylät ovat varmasti pysyneet käytössä jääkauden aikaisesta muutosta lähtien. Yhteyksiä on oletettava olleen Itämereltä koko ajan sekä Volgan sukukansoihin että indoeurooppalaisten esivanhempiin. Suuria väestön massamuuttoja ei alkuperäisen asuttamisen jälkeen kuitenkaan pyyntikulttuurissa tapahtunut.

Nämä uudet muuttajat olivat todennäköisesti osittain toista suomalais-ugrilaista kansaa kuin ensimmäiset etelästä ja kaakosta lähteneet asuttajat ja mahdollisesti myös indoeurooppalaisia. He toivat oman kie-

lällisen lisänsä erityisesti eteläisimpiin saamelais-itämerensuomalaisiin kielimuotoihin.

Monet tutkijat ovat olleet sitä mieltä, että ensimmäiset suomalais-ugrilaiset muuttivat alueelle vasta tässä vaiheessa. Mutta kuinka nämä ilmeisen vähälukuiset muuttajat olisivat pystyneet sulauttamaan koko laajassa Fennoskandiassa jo 4000 vuotta asuneet protosaamelaisen esivanhemmat kielisukulaisikseen, kun yleisesti ajatellaan, että uusi kulttuuri levisi tuolloin voittopuolisesti diffuusion, vuorovaikutuksen, muodossa? Ainoa tämän teorian mahdollistava vaihtoehto on nähdäkseni se, että Länsi-Euroopasta lähteneet saamelaiset olivat alun perin kielisukulaisia saman laajan arktisen vyöhykkeen länsilaidalla, kuten Kalevi Wiik on esittänyt. Mutta edelleen ongelmana näin myöhäisessä suomalais-ugrilaisten muutossa olisi se, että mitään varmoja todisteita ei ole siitä, että Kundan ja Suomusjärven kulttuurin ihmiset olisivat puhuneet jotain muuta kuin suomalais-ugrilaista kieltä (ellei kysymyksessä ollut jokin indoeurooppalainen esimuoto).

10 000 vuotta sitten Itämeren alueelle muuttaneet ihmiset edustivat sitä vanhaa jääkauden aikaista väestökompleksia, joka asutti laajaa aluetta jäätikön reunan etelä- ja itäpuolella itäisestä Puolasta Luoteis-Venäjälle. Heidän on täytynyt olla koko ajan kontaktissa niihin eteläisiin naapureihinsa, jotka muodostivat osan indoeurooppalaisen väestön esivanhemmista ja joihin nähden ei välttämättä ollut kovin suurta rodullista ja kielitypologista eroa. Indoeurooppalaisten alkukotimainen ydinalue on ollut Mustanmeren pohjoispuolella, ja se on ajoitettu vuosiin 4300-3600 eKr. Indoeurooppalaisten esivanhempia ja heidän kieli-
muotojaan on tietysti ollut tuhansia vuosia sitä ennen.

Seuraavan muutosvaiheen muodostaa indoeurooppalaisen nuora-keramiikan ja vasarakirveskulttuurin tulo Itämeren alueelle alkaen n. 3200 eKr. Se tuo mukanaan huomattavan esibalttilaisen tai esigermaanisen vaikutuksen ja varhaisen maanviljelyn, ja germaaninen vaikutus jatkuu sittemmin voimakkaana Ruotsin kautta. Kaikkeen tähän liittyy väestöllistä sulautumista, sillä uuden viljelykulttuurin myötä tuli ilmeisesti nyt myös uutta väestöä, ainakin ns. pioneerikolonisaatiota. Tässä vaiheessa muodostui lopullisempi itämerensuomalainen (tai itämerensuomalais-indoeurooppalainen) kansa. Skandinavian alkuperäiset asuttajat saamelaiset saivat suoraan vaikutteita uusilta skandinaa-
veilta, germaaneilta, ja eriytyivät itämerensuomalaisista.

Vanhaa tuttua tietoa on se, että balttilaisissa kielissä ja venäjässä – ja Wiikin (esim. 1997) mukaan myös germaanisissa kielissä – on suomalais-ugrilaisia substraatteja ja paikanni-

*Suomalaisten rodullinen
yhtäläisyys on germaanien,
balttien ja venäläisten
kanssa suuri.*

miä. Suomalaisten rodullinen yhtäläisyys on germaani- ja balttien ja venäläisten kanssa suuri. Kaiken kaikkiaan vanhat indoeurooppalais- ketukset ja vaikutukset puolin ja toisin ovat mitä todennäköisimmin tapahtuneet juuri pohjoisimpien germaanisbaltilais-slaavilaisten esivanhempien kanssa.

Tämänkaltainen varhaishistoria selittää yhteensä varsin hyvin sen, että suomalainen väestö on homogeeninen ympäröivän indoeurooppalaisen väestön kanssa. Voidaan puhua yhdestä yhteisestä eurooppalaisesta valtarodusta. Sen variaatioita esiintyy Euroopan laidoilla. Jos puhutaan kansan geneettisistä lähtökohdista ja eritoten esivanhempien Euroopassa olon pituudesta, niin suomalais-ugrilaiset kokonaisuudessaan ovat vähintään yhtä eurooppalaisia kuin indoeurooppalaiset, kun ajatellaan heidän esivanhemiensa olleen Eurooppaan tullessaan aina edellä eli pohjoisempina. Molemmilla on kielisukulaisia Aasiassa, ja molemmat ovat naimakaupan, myöhemmän keskinäisen sulautumisen kautta lisäksi aikaisemmin mainitulla tavalla sukua myös keskenään. Nimitys uralilainen kielikunta viittaa nykyisen alkuperätiedon perusteella liian kauas itään ja on siten indoeurooppalaisen kielikunnan nimien verrattuna epäsymmetrinen ja harhaanjohtava. Suomen kielen ja suomalaisten kannalta on minusta oikeampaa puhua vain suomalais-ugrilaisesta alkuperästä.

Termit kielikunta ja kantakieli ovat kuuluneet yhteen. Kielikunnan kielillä täytyy olla jokin yhteinen ”ydin”, yhteinen vanha rakenne: kieliooppi ja sanasto. Sopii kysyä, millainen tuo ydin täytyy olla, jotta voidaan puhua samasta kielikunnasta. Trubetzkoy on luetellut muutamia ominaisuuksia, joita kielellä täytyy olla, jotta se voidaan katsoa indoeurooppalaiseksi. Jos kieli on muuttunut niin, että se ei täytä enää näitä ominaisuuksia, se ei kuulu enää hänen mukaansa indoeurooppalaiseen kielikuntaan. Tähän sisältyy se luonnollinen ajatus, että kielikunnat eivät pysy ikuisesti samoina, vaan ne hajoavat. Emmehän voi sanoa esimerkiksi, että suomen kieli kuuluu johonkin 100 000 vuoden takaiseen afrikkalaiseen kielikuntaan.

Suomen ja suomenruotsin sukulaisuus on tietysti typologinen, mutta myös geneettinen siten, että toisaalta suomen kirjakieli on tulosta avioliitosta ruotsin (ja syntaktisesti myös latinan) kanssa ja toisaalta nykyinen suomenruotsi on tulosta läheisestä ruotsin ja suomen yhdyselämästä. Puhtaasti typologista sukulaisuus olisi silloin, kun kielet eivät ole saaneet vaikutteita toisiltaan. Geneettistähän on yhdenkin sukupolven perimä, ja geneettistä on myös ”sekarotuisuus”. Termiä geneettinen ei voi mielestäni rajata vain tiettyä aikaa ja alkua koskevaksi, sillä jokaisella muinaisella ”alkuperäisimmälläkin” alulla on aina edelleen alkua.

Geneettistä sukulaisuutta kuvaava sukupuumalli antaa sukulaisuudesta yksipuolisien ja harhaanjohtavan kuvan. Kun väestöllistä sukuhistoriaa kuvataan sukupuun avulla siten, että pelkästään kahden henki-

lön, kantaisän ja kantaäidin, muodostamasta rungosta kasvaa koko puu kaikkine haaroineen, niin se antaa ikään kuin ymmärtää, että kaikki jälkeläiset, kaikki oksat, ovat kantaisän ja -äidin samageenisia klooneja. Ihmissuvussahan jokainen oksa, jokainen jälkeläinen kuuluu samanaikaisesti kahteen ”puuhun” (jotka edelleen kuuluvat muihin puihin jne.).

Samaa voi sanoa myös kielten geneettisen historian kuvaukseen otetusta vastaavasta sukupuumalista, jos se käsitetään – niin kuin helposti tapahtuu – realistiseksi todellisuuden malliksi. Erityisesti Kalevi Wiik on viime aikoina korostanut aivan oikein, että uusien kielellisten sukupolvien synnyssä on mukana ”aviollinen” kontakti.

Uusien kielellisten sukupolvien synnyssä on mukana ”aviollinen” kontakti.

Idiolekti voi syntyä äidin ja isän kielen ja koulun ja toverien kielen leksikogrammaattisesta sekoituksesta. Ryhmän murre syntyy idiolektien vuorovaikutuksesta. Alueellisia välimurteita syntyy eri murteiden kohdatessa. Murteen ja toisen kielen murteen kohtaamisesta voi syntyä kokonaan uuden kielen veroinen kielimuoto. Kaikkien pohjana on idiolektien kontakti. Uuden kielellisen perillisen syntymään johtava ”odotusaika” vain venyy huomattavasti, kun edetään idiolektien synnystä kohti kielten syntyä. Kielen synnystä on monenlaisia kuvitelmia, koska sen seuraaminen ja realistinen kuvaus on vaikeaa. Uusien sukupolvi- en syntyessä vanhat samalla väistyvät ja lopulta kuolevat. Hämäläisten ja vepsäläisten kielellisiä vanhempia eli niitä kielimuotoja, joista ne ovat syntyneet, ei ole pitkiin aikoihin ollut, mutta suomen kirjakielen vanhempien voi sanoa vielä elävän. Myös kuolemisaika pitenee idiolektin kuolemasta kielen kuolemaan. Kun kieli (so. erityiskieli) määritellään siten, että samaa kieltä ovat kaikki sellaiset kielimuodot, joita asianomaisen kielen puhujat ymmärtävät, siitä seuraa, että kaikki kielet kuolevat aikanaan ja ne elävät vain jälkeläisissään, kuten biologisetkin sukupolvet. Kielen nimen säilyminen samana ei asiaa muuta, jos äänitetty tai kirjallisenä säilynyt kieli on jälkipolville käsittämätön, vieras kieli. Mihin sukuun sitten uusi lekti (idiolekti, dialekti) tai kieli kuuluu? Tietenkin kaikkien esivanhempiensa sukuun, joista perimää on tullut. Yleensä informaation siirtoon perustuvien jälkeläisten – niin fyysisten kuin kielellisten – ominaisuuksissa yhden vanhemman piirteet dominoivat, mutta se ei oikeuta sijoittamiseen vain sen vanhemman sukuun. Suorastaan huvittavaa on, että toisesta kielimuodosta saatuja geenejä nimitetään lainoiksi, vaikka tällaista ”lainaa” ei koskaan voida antaa takaisin. Taustalla on rotuopillinen ideologinen manipulointi kielen ”puhtauden” puolesta. Jos englannin tai ranskan kielestä kuoritaan muista kielistä saadut ”lainasanat”, jäljelle ei jää ”omaksi” paljon muuta

kuin uudet sepitelmät, sillä englantia ja ranskaa ovat syntyjään tietynasteisia sekakieliä.

Uuden murteen ja kielen edellytetään yleisesti syntyvän myös ja nimenomaan useimmassa tapauksessa neitseellisesti oman kielen puitteissa – tosin paljon hitaammin – silloin, kun väestö on elänyt kauan eristyksissä. Perusteena on se, että aina syntyy joka tapauksessa jatkuvasti uusia idiolekteja. Täydellinen eristyneisyys on harvinaista, mutta ennen kuitenkin kai yleisempää kuin nykyisin.

Suomalais-ugrilaiset esi-isämme ovat hallinneet koko pohjoisinta Eurooppaa vuosituhansia. Tilanne muuttui, kun maatalouden synty mahdollisti moninkertaisen väestön kasvun. Eteläiset naapurimme, germaanien, balttien ja slaavien esivanhemmat, omaksuivat maanviljelyn paljon aikaisemmin, lisääntyivät ja valtasivat harvaan asutut maat. Venäläisten ekspansio on viimeisin ja vasta tuhatkunta vuotta sitten alkanut. Siksi Venäjällä on vielä nykyäänkin heimolaisiamme jäljellä. Unkarilaiset ymmärsivät levittäytyä oikeaan suuntaan ja lisääntyä riittävästi ja ajoissa.

Vuosituhansien ajan on vallinnut sama laki. Vanhimmat eurooppalaiset kansat, joihin kuulumme, ovat etelämpänä sulautuneet Kaakkois-Euroopan ja Turkin suunnasta Eurooppaa asuttaneisiin uusiin kansoihin ja alkuperäisimpinä jääneet vain pohjan perukoille. Siitä johtuu rotupiirteiden asteittainen muutos kaakosta pohjoiseen ja länteen. Eteläisempien ja suotuisempien alueiden väestön kasvusta johtuu, että olemme jääneet peruuttamattomasti pieneksi vähemmistöksi Euroopassa. Määrällinen suhde muihin kansoihin tulee meille jatkuvasti yhä epäedullisemmäksi, ja määrä on se, joka ratkaisee. Enemmistö päättää, vaikka olisimme tiedollisesti ja taidollisesti aivan ylimmällä huipulla. Enemmistö luo kulttuuriset ja viestinnälliset valtavirrat, ja vähemmistöhän niitä aina matkii, vaikka oma olisi laadukkaampi. Näin ollen tulemme edelleen jatkamaan sulautumista kiihtyvällä vauhdilla. Suomen kieli elää kieliliitossa eurooppalaisten valtakielten kanssa tiiviimmin kuin se on koskaan elänyt. Tällä hetkellä voi sanoa, että suomen kieli on suomalais-ugrilais-indoeurooppalainen kieli. Kvalitatiivisesti ja typologisesti mitään Euroopassa puhuttua kieltä ei voi sanoa muihin verraten tyypillisimmäksi eurooppalaiseksi kieleksi.

Kielellisesti sulautuminen ja omaksuminen koskee ensisijaisesti viestintäkulttuurisia makrorakenteita ja konventioita. Me tulemme lähemmäksi englantilaisia, saksalaisia, ranskalaisia keskustelu- ja tekstistrategioita kuin he meidän tapojamme, vaikka EU:n oikeusasiamieskin

*Suomen kieli elää
kieliliitossa
eurooppalaisten
valtakielten kanssa
tiiviimmin kuin se on
koskaan elänyt.*

muuta yrittäisi. Me tulemme matkimaan muualla syntyneitä tekstiläjinormeja tieteessä, liike-elämässä, lehdistössä, televisiossa. Erikoisalojen ammattikielät yhdentyvät, ja monilla aloilla ne eivät tulevaisuudessa ole enää suomea vaan sekakieltä. Sanasto- ja lausetaso assosioituvat sekä semanttisesti että ilmausrakenteeltaan yhä lähemmäksi Euroopan valtakieliä, jotka vaikuttavat myös toinen toisiinsa. Suomen kieli saa uusia variaatioita myös lisääntyvän siirtolaisuuden johdosta.

Tulevaisuuden suomi on muiden kielten muokkaamaa eurokieltä, arkisessa puheessa kuitenkin lähempänä vanhaa suomea. Suomen kielen nimisenä se kyllä tulee määräämättömien aikojen kuluttuakin olemaan, vaikka se on sinänsä kokonaan eri kieli, koska nykysuomalainen ei sitä ymmärtäisi. Lienee selvää, ettei se ainakaan enää silloin kuulu suomalais-ugrilaiseen kielikuntaan – uralilaisesta puhumattakaan – muuten kuin ydinsanastoltaan ja joltain muotorakenteen osaltaan. Ja joidenkin vuosituhansien jälkeen komparatiivisessa kielentutkimuksessa kenties tosissaan (nykytutkimuksen malliin) pohditaan, mistä silloinen ”suomi” on yhteisen eurooppalaisen kantakielen jälkeen omaksunut muista tytärkielistä kuten ”englannista” ja ”saksasta” poikkeavia muotoja!

Pirkko Nuolijärvi

Puhutun suomen muutostendenssejä 1900-luvulla*

28

Lähden liikkeelle itsestäänselvyyksistä. Kieli muuttuu ja on muuttunut aina. Muutokseen on myös aina kiinnitetty huomiota, 1900-luku ei ole mikään poikkeus. Se kielen muuttumista koskeva huolestuneisuuden retoriikka, joka on niin tuttua nyky-Suomessa, ei ole uusi ilmiö sekään; myös 1800-luvun Suomessa puhuttiin siitä, että nuoriso tai kylään tulevat muuttajat puhuvat toisin ja turmelevat totutun kielimuodon, oman murteen. Keskustelu kielestä kuuluu kieliyhteisön etuoikeuksiin.

Silti voi kysyä, miksi muutos juuri nyt on laajan kiinnostuksen kohteena. Huolestuneisuuden ja muutoksenpelon retoriikka on ymmärrettävä sitä taustaa vasten, että viime vuosisadan aikana olemme kieliyhteisönä kokeneet suuria muutoksia. Nämä yhteiskunnalliset muutokset ovat nostaneet esiin useita selvästi nähtäviä ja kuultavia tendenssejä suomen kielen elämässä. Kyseessä on monimutkainen ja -tasoinen tilanne, eikä se ole helposti kuvattavissa. Kieliyhteisön yleistendensseistä on kuitenkin tunnistettavissa ainakin kolme: yhdentymisen, eriytymisen ja limittymisen tendenssit. Näitä tendenssejä on 1900-luvun kolmen viimeisen vuosikymmenen ajan analysoitu ja dokumentoitu monin tavoin erilaisissa sosiolingvivistisissä tutkimuksissa, vaikka eri tutkimuksissa saatetaankin samoista ilmiöistä käyttää eri termejä.

Suomen kielellisen vaihtelun tutkimuksen peruspilarina on 1900-luvun loppupuolella ollut puhujien alueellinen tausta, sukupuoli, ikä, koulutus ja ammatti. Juuri nämä taustamuuttujat ovat nimittäin olleet keskeisiä perusmuuttujia, kun eri yhteyksissä on tarkasteltu suomenkieliseen yhteisöön kuuluvien kielenkäytön tapoja. Nämä ulkoiset muuttujat ovat olleet auttamassa tutkijoita, kun on yritetty hahmottaa monisyisen muutoksen luonnetta. Auttamatta nämä muuttujat ovat myös osoittaneet ongelmallisuutensa; niiden varassa kielentutkija voi todellakin hahmottaa yleispiirteitä, mutta niihin ei sovi takertua eikä niitä pidä käsitellä yksioikoisesti. Ongelmaa lisää se, että itse kielimuodon käsite on kaikessa käyttökelpoisuudessaan ongelmallinen; sehän antaa ymmärtää, että ihmisen puhetapa on staattinen kokonaisuus. 1900-luvun kielimuodoista puhuttaessa onkin aina hyvä pitää mielessään, että kielimuoto on enemmän tutkimustekninen käsite kuin todellinen kattava kuvaus jonkun ryhmän tai yksilön kielenkäytöstä.

* Esitelmä Nykysuomen seuran 20-vuotisjuhlaseminaarissa Tampereella 24.3.2000.

Ulkoiset taustamuuttajat ovat kuitenkin perimmältään relevantteja kielimuotojen yleisiä esiintymisedellytyksiä arvioitaessa. Asuinpaikan tai aiemman kotipaikan vaikutukset tuntuvat ja kuuluvat useimpien kielimuodossa, koulutus tuo siihen oman piirteensä ja eri sukupolvet käyttävät aina kieltä eri tavoin niin, että kieliyhteisön muutosta voi hyvin jopa ennustaa nuorten kielenkäytön mukaan. Juuri tällaisesta maaperästä nousee yhdentyminen, eriytyminen ja limittyminen.

Yhdentyminen

Suomen kieliyhteisön variaatiota on viime vuosikymmeninä muokannut moni kielenulkoinen seikka. Keskeisiä seikkoja ovat olleet maasta-, maassa- ja maahanmuutto, joiden vaikutuksesta Suomen kiellinen kartta on tuntuvasti muuttunut. Asutus on keskittynyt eteläiseen Suomeen niin, että jo yli puolet suomalaisista asuu Tampereen eteläpuolella. Elinkeinorakenteen muutokset ja kaikinainen työn luonteen muuttuminen ovat jättäneet jälkensä myös kielimuotoihimme. Koulutuksen, siis myös kirjoitetun kielen, vaikutus ulottuu nykyoloissa useampien ihmisten elämään kuin koskaan aikaisemmin. Tämä on mitä suurimmassa määrin ollut yksi kielen yhtenäistäjä.

Monet tutkijat ovat osoittaneet yhdentymisen yleispiirteitä monien konkreettisten esimerkkivarianttien avulla. Konkreettisesti tämä eteläsuomalainen, ehkä suorastaan hämäläisväritteinen, painotus merkitsee sitä, että käytetään ensiksikin hyvin paljon melko neutraaleja ja vanhastaankin laajalevikkisiä ja yhä selvemmin yleistyviä puhekielen piirteitä (*mä, et, sellanen, tulis*). Toiseksi omaksutaan esimerkiksi muutettaessa sellaisia yleistyviä piirteitä, jotka eivät ainakaan enää leimaa minkään murteen puhujaksi (*me ollaan, vihree, kahkesan*). Sen lisäksi myös julkisessa puheessa ja ainakin arkipuheessa vilahtaa sellaisia suppeampia variantteja, jotka kuuluvat johonkin murteeseen (*pittää, mettä, kylymä*). Ne ovat kuitenkin muuttajien kielessä satunnaisempia. Leimallisetkin piirteet voivat tietenkin elää vahvoina omilla alueillaan, ja maallakin kieli muuttuu koko ajan.

Yhdentymisen seurauksena kieli voi kuulostaa ja näyttää esimerkiksi siltä kuin esimerkeissä (1), (2) ja (3). Esimerkit ovat peräisin televisiokeskusteluista, ja puheenvuoroja käyttävät poliitikot ja asiantuntijat.

- (1) OR: **mä** uskon uskon kyllä että: varsinkin presidentinvaalien jälkeen nais- ö naisliikkeessä taikka naisten keskuudessa on hyvin paljon .h latautunutta poliittista energiaa mutta **mä** uskon että se (.) tulee heijastumaan (.) tulee tulemaan läpi eri puolueiden kautta seuraavissa vaaleissa ja .hh olkoonkin että käytännössä me miehet tietysti joudumme siitä ehkä ehkä kenties ö kärsimään. en kuitenkaan sen takia aio lähteä itseäni kastroimaan että .hh parantaisin mahdollisuuksiani tulevissa (.) eduskuntavaaleissa. (.)

mutta se on realiteetti että naiset tulevat ö vahvasti (.) vahvasti (.) seuraavissa vaaleissa esiin. (100 minuuttia: Väärää politiikkaa?)

- (2) SH: **joo** nyt (.) Osmo Soininvaara on tä- tämän (.) istuvan hallituksen ministereiden toimeksiannosta jättänyt useampia raportteja **yks** oli (.) **sillosen** ministeri Kuuskosken (.) toimeksiannosta jätetty raportti (.) jossa oli ehdotuksia siitä **et** miten tässä talouskriisissä selvit- (.) miten hyvinvointivaltio siitä selviytyy ja noin vuosi sitten tästä perus (.) turvajärjestelmästä ja nyt sitten hän on näitten (.) pohjalta (.) kehittänyt **tän** kirjansa (.) minua on ihmetyttänyt se **et** kun **tällasia** selkeitä ehdotuksia jotka merkitsevät (.) **niinku** ennakkoluulotonta otetta jota hallitus on peräänkuuluttanu että pääministeri on perään- (.) peräänkuuluttanut missä (.) niiden ee (.) onkeenottaminen näkyy hallituksen **politiikas** minä en ole sitä huomannut onko pääministeri huomannut. (Ajankohtainen kakkonen: Kenestä pääministeri?)

30

- (3) AS: tähän tähän muutokseen että missä **me ollaan** menossa siis totta-kai muutoksesta puhuminen nostaa aina tietyn uhkakuvan (.) mutta mutta kyllä minusta on vakavasti puhuttava siitä että **me ei olla** varmaan vielä missään tietoyhteiskunnassa **me ollaan** ehkä sinne päin menossa jotain viitteitä on teknologiaa uutta teknologiaa on otettu käyttöön hyvin pienessä määrässä yrityksiä **mä** itse näkisin että se keskustelun aihe joka tänä iltana on **ollu ne on vaan** tiettyjä heijastuksia ensimmäisistä muutoksista ja **me ollaan** paljon suurempien muutosten edessä ja ja **esimerkiks** viime-**ens** viikolla tulee (.) tulee suomeksi tämä (Rihtinin) kirja siinä näkyy että hänen visionsa **jonnekki** vuoteen 2030 ehkä pidemmälle jossa puhutaan näistä muutoksista niin minusta näitä lukuja **pitäis** heijastaa todella siihen että että **mitkä on** vähän pidemmät kun meillä ollaan vasta siirtymässä **me ei olla** vielä tietoyhteiskunnassa. (Ajankohtainen kakkonen: Pätkätyö-ilta)

Kaikilla kolmella puhujalla on melko vähän äänne- ja muototason puhekielisyyksiä. Heidän käyttämänsä puhekieliset variantit lienevät sitä paitsi useimpien suomalaisten mielestä varsin leimattomia. Oikeastaan voi sanoa, että varsinkin OR erottuu leimallisesti kirjakielen suuntaan ja poikkeaa siten kielimuodoltaan monista suomalaisista julkisuuden puhujista.

Kielyhteisö on tiivistynyt ja yhtenäistynyt, vaikka alueelliset erot ovat yhä selvästi kuultavissa. Eteläsuomalaisuus ja länsisuomalaisesti väritynyt tyylipainottuvat nykysuomalaisen puheessa, eli on yhä enemmän niitä puhujia, joille tämä kielimuoto on nykyoloissa luontevin puhetapa. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, että pohjois- ja itäsuomalaiset puhetavat olisivat lakanneet olemasta. Alueelliset ominaispiirteet ovat edelleen vahvoja ja saavat uusia muotoja. Paikalliset puhetavatkin muuttuvat, mutta alueelliset kielimuodot eivät muotoudu eteläsuoma-

laisuuden eivätkä helsinkiläisyyden ehdoilla, ellei niillä jo vanhastaan ole yhteisiä piirteitä näiden kielimuotojen kanssa.

Eriytyminen

Toinen tendenssi on ollut eriytymisen tendenssi. Alueelliset erot ovat edelleenkin kuultavissa, vaikka esimerkiksi pohjalaismurteiden ja itämurteiden puhujien osuus koko väestöstä on pienentynyt. Sosiaalinen eriytyminen näkyy erityisesti sanastossa. Eri ammattialojen edustajat ja koulutustaustaltaan erilaiset ihmiset käyttävät erilaista kieltä. Yhteiset elämäkokemukset vievät siten jonkin ryhmän kielenkäyttöä samaan suuntaan ja samalla erottavat heitä muista; ihmisten orientaatio eri asioihin ja sosiaaliset verkot ovat ratkaisevia myös kielellisten valintojen kannalta. Helsinkiläisellä sosiologian professorilla on enemmän yhteistä oululaisen sosiologin kuin monia muita ammatteja edustavien helsinkiläisten kanssa.

Kontaktiverkkoihin liittyvät myös naisten ja miesten mahdolliset kielelliset erot. Sukupuolen ja ammatin liitto on vahva, mikä merkitsee sitä, että nykysuomalaiset naiset ja miehet liikkuvat työpäivän aikana paljon oman sukupuolensa keskuudessa. Siten kysymys on muustakin kuin naisten ja miesten kielellisistä valinnoista sinänsä, kysymys on elämänpiirien eroista, jotka ohjaavat kielellisiäkin valintoja omaan suuntaansa. Itse äänne- ja muotovarianttien ero voi olla vähäinen, ja enintään voi sanoa, että naiset suosivat enemmän *d*-äännettä, miehet murteellisia variantteja, ja että naisilla ei juuri ole ns. svaavo-kaaleja (*kylymä*). Vaikka äänne- ja muotoerot voivat olla vähäisiä, sanastolliset erot ja sanomisen tavat sen sijaan voivat kehkeytyä hyvin eri suuntiin. Päiväkodin johtaja ja kaavoitusinsinööri voivat siis myös puheessaan olla hyvin etäällä toisistaan; he eivät yksinkertaisesti löydä yhteistä kieltä, vaikka he kuinka olisivat syntyisin samalta paikkakunnalta ja asuisivat samalla alueella. Toisaalta nykyoloissa miehillä ja naisilla voi olla paljon muita yhteisiä elämän alueita, jotka taas puolestaan lähentävät heidän kielimuotojaan, kuten samanlaiset harrastukset.

Alussa mainitsin siitä, että nuorison puhetapaan on kiinnitetty kaikkina aikoina huomiota, vaikka sekään ei ole mikään homogeeninen, vaan hyvin monenlaisia normeja ja kielimuotoja sisältävä. Silti ikäryhmien väliset erot ovat edelleen kiinnostava tutkimuksenkin kohde, koska ne kertovat jotain myös kielen tulevaisuudesta. Otan yhden esimerkin yhdestä ilmiöstä: *pystyä*- ja *joutua*-verbien käytön muuttumisesta. Esimerkki kertoo jotain myös siitä, että kielellä itsellään on myös muutoksessa jotain sanottavaa ja että muuttuminen on hyvin loogista.

Vielä 1970-luvun Helsingissä sellaiset muodot kuin *pysty tulla*, *joutu mennä* olivat melko harvinaisia, joskin nuorimpien puheessa selvästi yleistäviä. 2000-luvun alussa helsinkiläinen peruskoululainen ei havaintojeni mukaan juuri koskaan käytä muotoja *pysty menemään*, *joutu tekemään*, vaan näiden verbien yhteydessä ovat käytössä 1. infinitiivin lyhyemmät muodot. Semanttisesti valinta on varsin ymmärrettävä; kun kielessä on sellaisia ilmauksia kuin *voi mennä*, *täytyi tulla*, on luonnollista, että 1. infinitiivi hakeutuu myös *pystyä-* ja *joutua-*verbien yhteyteen. Samanikäisten puhujien joukko levittää sitten keskuudessaan tätä varianttia ja siten muuttaa kieltä. Vanhemmat polvet eivät sitä enää omaksu, mutta seuraavilla sukupolvilla variantti on kenties yksinomainen. Siten tämän esimerkin ja monien muiden piirteiden valossa voi todeta, että nykyhetken eriytymistendenssi voi joutaa myöhemmin yhtenäistymiseen.

Kielen rappio, josta niin paljon puhutaan, on usein puhekielisuuden läsnäoloa eri tilanteissa ja murteiden tasoittumista. Koska eri mediat tuottavat kieltä tarjolle enemmän kuin koskaan ennen, on myös mahdollisuus kuulla erilaisia kielimuotoja ja mahdollisuus tavoittaa sellaisia puhujia, joiden normit ovat erilaiset kuin kuulijan. Televisio on yksi normimaailmasta kertova foorumi, ja sen avulla moninaisuutta on katsojan helppo havainnoida. Kielimuodolla näytetään kaiken aikaa, mistä tullaan ja varsinkin mistä ei tulla, kuten seuraavat esimerkit osoittavat.

- (4) AK: **no mä** sanoin **just et tää** on vielä prosessi **et en mä** nyt tässä rupea **niinku** ohjelmaa vielä lukemaan. se ei ole vielä valmis eikä se koskaan varmasti **tuu** olemaankaan **et must** on aika **tärkeet** ajatella nyt niin että .hh ku tässä s- melkein **niinku** mahdonlukuja vihreillekki öö öö luetaan että **tota** ö kyllä **musta** sitä uutta politiikkaa on se että siis **vihreät on** nyt jossain vaiheessa menossa he- heidän puolueessaan on prosessi .hh se on kohta vähän **toisennäkönen** sen **niinku** ihmiset toivottavasti samat **luupäät ei istu** siellä **niinku** ikuisesti. (100 minuuttia: Väärää politiikkaa?)
- (5) NP: **mää en nää** todellakaan, nyt **mä** puolustan (.) viiniä (.) siis viiniä en koskenkorvaa jota myöskin **sitäki** nautin, .hh **ni** puolustan viiniä siinä että **mä en nää** siinä mitään pahaa, .hh **et mä** työpäivän jälkeen **meen** kavereitten kanssa **juomaa** .hh pari kolme **lasii** viiniä **mä en näe** siinä yhtään mitään pahaa, .hh **sitte ku mä** pidän näitä tipattomia kuukausia (.) .hh **ni mä oon ollu** kova **tekee** töitä ja **mulla on hirveesti duunii** .hh **mut mulla** ei ikinä **oo** almanakka niin **täys ku sillon ku mulla** on tipaton **kuukaus** .hh koska **mä** osallistun napatanssin, sambakursseille, .h **mä** uin kolme kertaa päivässä, **mulla on siis niinku niin hirvee** kiire .hh **et mul** tulee **ihan hirvee** stressi siitä .hh että että **mä en juo** mitään koska **mun** pitää olla **ihan** ei saa **koskee** mihinkään, .hh **ni ei se mun mielestä mun onni oo**. kyllä **mun onni** on kapakassa (.) **flirttailla** jonkun

jätjän kanssa **esimerkiks** vaikka **sun kanssa**, vaikka **ootkin** ihan raitis (.). (*Ajankohtainen kakkonen: Viina-ilta*)

- (6) LJ: **no ei tuoki** on kyllä aika **vanhakantainen** käsitys että tähän on kysymys todella keinottelusta johon täytyy **saaha** sulku ja **meil** on nyt työ- **kolmikantainen** työryhmä joka selvittää kokonaan **tän** (.) vuokratyön aseman jotta kunnolliset yrittäjät voitaisiin erottaa näistä keinottelijoista **tää** on (*Ajankohtainen kakkonen: Pätkätyö-ilta*)

Kaikki kolme televisiokeskusteluun osallistuvaa puhujaa osoittavat kielimuodollaan sekä alueellisen että mentaalisen paikkansa nykyisessä kieliyhteisössä. AK ja NP, kaksi helsinkiläistä, ovat keskenään erilaisia. NP:n helsinkiläisyys lyö selvemmin läpi, koska hän ulottaa sen sanastoonsa asti toisin kuin AK; jolla alueelliset piirteet tulevat näkyviin pääosin äänne- ja muototasolla. LJ on kotoisin muualta, ja hänen puheessaan tämä muualtaolo tulee näkyviin vain satunnaisesti. Olennaista on kuitenkin se, että se tulee näkyviin.

Limittyminen

Kolmatta tendenssiä voi nimittää limittymisen tendenssiksi. Sekin voi näyttäytyä monin tavoin. Se voi ilmetä niin kuin se televisiossa ilmenee: yhdellä puhujalla on yhtä aikaa monen kielimuodon esiintymiä, sikäli kuin kielimuotojen rajat koskaan ovat olleet tarkkarajaisia. Ministerin budjetti- ja haittaverosanasto kohtaa samassa lausumassa paikallisen *saaha*-muodon (esim 4). Moni kielimuoto on siten läsnä yhtä aikaa.

Tyypillisimpiä nykyisen kieliyhteisön piirteitä on se, että kirjoitus ja puhe ovat lähentyneet toisiaan, jos asiaa tarkastelee hyvin yleisellä tasolla. Puhekielisyys on siten tullut myös osaksi painettua sanaa toisessa määrin kuin ennen, ja toisaalta kirjoitettujen tekstien olemassaolo vaikuttaa kaikkeen puheeseen. Tämä tuntuu erityisesti julkisissa keskusteluissa ja viranomaiskielessä, jonka taustalla kaiken aikaa on runsas määrä erilaisia tekstejä.

Puhutun ja kirjoitetun lähentyminen näkyy siis siinä, että kirjoitettu tunkeutuu puhuttuun, ja siinä, että puhuttu antaa kirjoitetulle uudet kasvot. En puhu nyt vain kaunokirjallisuuden ja sanomalehtitekstien repliikkisitaateista, joiden määrä on lisääntynyt, vaan myös siitä piilevämmästä puheesta, joka näitä tekstejä luonnehtii. Esimerkki (7) on Anna-Leena Härkösen tekstiä.

- (7) ”Kyllähän kuolemassa tiettyä glamouria on, se täytyy myöntää. Eihän kenelläkään esimerkiksi ole niin paljon ystäviä kuin kuolleella. Jostain sikiää varsinkin sellaisia, joista ei ole koskaan ennen kuultukaan. Varsinkin jos kuolema on tapahtunut oman kä-

den kautta. Jokainen on kilpaa mainostamassa, miten on koko ajan aavistanut kuinka tulee käymään. »Mä tiesin jo silloin ku mä näin Veken viimesen kerran et toi ei pääty hyvin.»

Toinen kummallinen ilmiö on, että vainajalle muka raivostutaan silmittömästi. »Se kusipää meni tekee sen... mä sanoin sille monta kertaa et hoida toi kaalis kuntoon mut se vaan dokas...»

Lopuksi seuraa anteeksianto: »Mut okei Jorkka elää. Se tsiigaa pilvenreunalt tätä meidän sekoiluu täällä ja kelaat et on sairast...»

Ei kelaat. Jorkka kelaat suunnilleen yhtä paljon kuin kreikkalainen pesusieni. Tai mistäs minä tiedän. Kukaan ei ole tullut rajan takaa kertomaan mikä on homman nimi, eikä toivottavasti tulekaan. On paljon selvempää, jos ne pysyvät siellä, missä ovat. Tilanne tosin näyttää hälyttävältä, jos pysähtyy laskemaan, kuinka moni huuhaahakuinen omainen tälläkin hetkellä istuu meedioistunnossa ja odottaa henk. koht. Viestiä. Kohta niiltä palaa pinna ja ne rymyävät tänne takaisin kaikki. Siis kuolleet. Kenelläkään ei olisi sen jälkeen yksinäistä. Saisi öisinkin paljon porukkaa kylään.»

»Sitäkin peräänkuulutetaan, että suomalaisten hautajaisten luonne muuttuisi esimerkiksi afrikkalaisten hautajaisten kaltaiseksi. Siellähän pannaan heti hautauksen jälkeen bileet pystyyn. Minä en ainakaan haluaisi että minun hautajaisissani tanssitaan ja lauletaan. Huonoissa jenkkeleffoissa aina joku vainajan ystävä sanoo: »Joe ei olisi halunnut että me suremme ja itkemme.» Minun hautajaisissani pitää itkeä niin että silmät irtoavat päästä. Minä haluan että kaikki ovat aivan epätoivoisia ja menettävät loputkin elämänhalunsa.»

Tällainen useiden äänien ja kasvojen läsnäolo ja kielen funktionaalinen rooli on yhä tärkeämmässä asemassa, tarkastelemme mitä aineistoja tahansa. Sisäinen kertoja siirtyy vaivatta kielimuodosta toiseen. Kertojanääni on paikalla kaiken aikaa kielimuodon yksityiskohdista riippumatta. Puhe jatkuu sitaattien yli, kaikki on samaa ääntä eikä kuitenkaan ole.

Puhe on siten tullut kiinteäksi osaksi kirjoitusta. Kielelliset konventiot muuttuvat, rajat herkistyvät. Silti meillä on edelleen käsitys kirjoituksesta ja puhutusta, kirjakiielestä ja puhekiielestä, erilaisista puhekielistä. Rajoja murtuu, ja silti jotain erottelevaa jää jäljelle.

Lopuksi

Kieliyhteisö on siis tiivistynyt ja yhtenäistynyt: yhä enemmän ihmisiä kasuu yhä pienemmällä alueella. Samalla kieliyhteisö on sisäisesti eriytynyt ja erilaistunut: on syntynyt erikoiskieliä, ammattislangeja. Koulutus ja tekstityö on lisääntynyt, ja kirjakieli on enemmän kuin kos-

kaan kaikkien omaisuutta. Alueelliset puhetavat ovat kuultavissa julkisuudessa toisin kuin esimerkiksi 50 vuotta sitten. Suomenkielisten varieteettien määrä on lisääntynyt, samalla kun eri äidinkielten määrä on Suomessa lisääntynyt. Käännöstekstit ovat olennainen osa kirjoitettuja tekstejä: uutta sanastoa tulee kielikontaktien ansiosta myös puhutun kielen kielimuotoihin. Kirjoittamisen ja puhumisen raja on hämärtynyt, toimintaympäristöt ja kielimuodot ovat limittäin.

Julkisesti puhuminen on lisääntynyt, kielimuotojen runsaus on koko ajan läsnä. Puhutun kielen variantit pyrkivät kirjoitettuun kieleen, eri tekstilajit elävät läheisessä yhteydessä. Alueellisuuden käsite on muuttunut, paikallisuus liittyy kaikkeen muuhun, samalla kun paikalliset puhetavat ovat edelleenkin olemassa. Verkkoviestinnän luonne heijastaa kielimuotojen suhdetta muilla foorumeilla: verkossa on kielimuotojen jatkumo niin kuin kasvokkaisviestinnässäkin. Englanti tarjoaa sanastoa erityisesti ammattikieliin. Ammattikielten sanasto lisääntyy ja osa siitä kotiutuu yleiskieleenkin.

Kieliyhteisössä on siis meneillään hyvin monenlaisia tendenssejä. Kaikkea tästä voi luonnehtia yhdellä sanalla: kaupungistuminen. Kyseessä ei aina ole fyysinen kaupunki vaan mentaalinen tila, joka vaikuttaa puhumisemme muotoihin. Kaupungistunut kieliyhteisö on monien kielimuotojen yhteisö, niin monien, että kielimuodon käsite alkaa tuntua rajoittavalta ja yksioikoiselta. Syystä voi sanoa, että suomen kieli elää monipuolisempaa ja rikkaampaa elämää kuin koskaan.

Yksittäisen kielenkäyttäjän hämmennys tämän moninaisuuden edessä on hyvin ymmärrettävää. Sosiolingvistinen normisto elää kaiken aikaa, ja puhujan on selviydyttävä hyvin erilaisissa tilanteissa ja erilaisen puhujien keskellä. Siksi pohjimmiltaan tämä huolestuneisuuden retoriikkakin on ymmärrettävää; siinäähän lienee kysymys sekä kiinnostuksesta omaa kieltä kohtaan että omien normien etsinnästä ja mahdollisuuksien kirjavuuden keskellä luovimisesta, oman elämän ymmärtämisestä. Sekin kuuluu 2000-luvun elämään: suomalaisilla on yhä enemmän sanottavaa kielestään.

Kirjallisuutta

- Bartsch, Renate 1987: *Norms of Language*. Theoretical and Practical Aspects. Longman, London and New York.
- Cameron, Deborah 1996: *Sukupuoli ja kieli*. Feminismi ja kielentutkimus. Vastapaino, Tampere.
- Makkonen, Seija & Mantila, Harri (toim.) 1997. *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio*. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja. N:o 8.

- Mielikäinen, Aila 1980: ”Nyky-suomalaisen puhekielen tutkimuksen taustaa”. *Nyky-suomalaisen puhekielen murros*, Jyväskylän osatutkimus. Raportti 1. Toim. Aila Mielikäinen. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20.
- Nuolijärvi, Pirkko 1986: *Kolmannen sukupolven kieli*. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 436. SKS, Helsinki.
- Nuolijärvi, Pirkko 2000: ”Sosiolingvistiikka kielentutkimuksen kentässä”. – *Kieli, diskurssi & yhteisö*. Toim. Kari Sajavaara, Arja Piirainen-Marsh. Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto. 13–37.
- Nuolijärvi, Pirkko 1997: ”Poliitikko televisiokeskustelujen osallistujana”. – *Kielen vallassa*. Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen. Toim. Matti Mälkiä, Jari Stenvall. Tampere University Press, Tampere. 119–132.
- Nuolijärvi, Pirkko & Tiittula, Liisa 2000: *Televisiokeskustelun näyttämöllä*. Televisioinstitutionaalisuus suomalaisessa ja saksalaisessa keskustelukulttuurissa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 768. SKS, Helsinki.
- Sopanen, Terttu 1998. ”Rätin hinta on flätti ja alffi buustaa noksua.” Diilereiden ja meklareiden ammattislangia. Pro gradu -tutkielma. Helsingin kaupakorkeakoulun kielten ja viestinnän laitos.
- Sorsakivi, Merja 1981. *Muuttuva infinitiivijärjestelmä*. Helsingiläislasten puhekielen tarkastelua. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

Näytteet

- Ajankohtainen kakkonen: Kenestä pääministeri? TV2, 29.11.1994.
- Ajankohtainen kakkonen: Pätkätyö-ilta. TV2, 21.10.1997.
- Ajankohtainen kakkonen: Viina-ilta. TV2, 2.9.1997.
- Härkönen, Anna-Leena 1999. ”Mistä me puhumme, kun puhumme kuolemassa”. – *Kauhun tasapaino ja muita kirjoituksia*. Otava, Helsinki. 83–86.
- 100 minuuttia: Onko vain väärää politiikkaa? TV2, 11.3.1994.

Kirjoittajat

Heikkinen, Vesa
fil. tri, erikoistutkija
Kotimaisten kielten tutkimuskeskus
Helsinki

Lipponen, Virpi
fil. maist.
Oulu

Nuolijärvi, Pirkko
fil. tri, professori
Kotimaisten kielten tutkimuskeskus
Helsinki

Saukkonen, Pauli
fil. tri, professori
Helsinki

